

JEZIK MISALA HRUACKOGA ŠIMUNA KOŽIČIĆA BENJE: GLAGOLSKI OBLICI

Blanka CEKOVIĆ, Ivana SANKOVIĆ, Mateo ŽAGAR
Zagreb

Modruško-senjski biskup Šimun Kožičić Benja u vlastitoj tiskari u Rijeci objavio je u šest mjeseci šest glagoljskih knjiga, među kojima je *Misal hruacki* najveća i najljepša. O uređivanju jezika glagoljskih liturgijskih knjiga pisao je u posveti svoga historiografskoga djela *Knjižice odb žitiê rimskih arhierêovъ i cesarovъ* osvrnuvši se na odnos staroga (naslijeđenoga) i novoga (popravljenoga). Zbog nedovoljne proučenosti jezika Kožičićevih liturgijskih knjiga narav toga odnosa nije bila precizno određena. Na temelju usporedbe razlika u uporabi glagoljskih oblika na grafematičkoj, morfološkoj, sintaktičkoj, leksičkoj, semantičkoj i stilskoj razini u Kožičićevu *Misalu* i trima hrvatskoglagoljskim tiskanim misalima 15. i 16. st. (*Prvotisku*, *Senjskom misalu*, *Misalu Pavla Modrušanina*) došlo se do spoznaje da je Kožičić jezik svoga *Misala* dosljedno redigirao prema Vulgati.

Ključne riječi: Šimun Kožičić Benja, Misal hruacki, hrvatskoglagoljski tiskani misali, glagoljski oblici

Jezik tiskanih knjiga Šimuna Kožičića Benje (oko 1460-1536), »biskupa modruškoga i pisca« (RAČKI 1861), bio je tumačen u nekoliko navrata. Osobito posljednjih desetljeća iskazano zanimanje počivalo je na važnosti namjere ugledne i vrlo obrazovane crkvene osobe, štoviše, jednoga od tzv. *glagoljaških humanista*, da osnuje glagoljsku tiskaru u Rijeci 1530., na prostoru razmjerno sigurnome od turskih napada, gdje je i stolovao, bez svoje prognane pastve.¹ Već gotovo 40 godina nakon Krbavske bitke, dok se još čuvala uspomena na slavna glagoljaška vremena, Kožičić nije namjeravao samo opskrbiti hrvatsko svećenstvo najneophodnijom liturgijskom knjigom

¹ Kao zamašnjak tom istraživanju danas prepoznajemo *Znanstveni skup »Šimun Kožičić Benja i njegovo doba«* (u povodu 450. obljetnice smrti), održan 1988. u organizaciji JAZU, te *Zbornik radova o Šimunu Kožičiću Benji*, izdan u Zagrebu 1991. (ur. A. Nazor), u kojemu su objavljena izlaganja sa spomenutoga skupa.

– misalom (*Misal hruacki*, tisak je dovršen 28. travnja 1531),² osobnim molitvenikom (*Oficii rimski*, 1530), ritualom krštenja (*Knjižice krsta*, 1531), pravilnikom redovničkoga života (*Od bitiê redovničkoga knjižice*, 1531), nego i u svojoj tiskari u Rijeci objaviti djela koja čine biblioteke obrazovanih – jednu slovnu početnicu (*Psaltir*, 1530) te jedan povijesni pregled (*Knjižice odb žitiê rimskih arhierêovъ i cesarovъ*, 1531). Upravo u odabiru da tiska glagoljsku početnicu i jedno historiografsko djelo ogledaju se u odabranom korpusu tragovi humanističke koncepcije ovoga izdavačkoga pothvata (ŽAGAR 2000). U novovjekovlju, koje obilježava naglašeno propitivanje moći masovnije knjiške komunikacije, osobita se pozornost pridavala koncepciji jezika kojim se knjige izdaju. Dok je u zapadnoj kulturi sve više jačao prodor nacionalnih jezika u svim kulturnim područjima osim liturgijske (gdje će – ne računamo li skorašnje protestantske pothvate – još dugo vladati latinski), na hrvatskome prostoru u sferi glagoljaškoga kulturnoga pola XVI. st. to više nije tako: upravo se u jezičnoj koncepciji Kožičićevih naslova, liturgijskih i neliturgijskih, ogleda namjera da se stvori jedan jedinstveni književni jezik koji će u znatnoj mjeri uključivati osobine staroslavenskoga jezika.³ Kožičić se trudi oblikovati jezični registar koji će s jedne strane odgovarati tradiciji (kako bi se, s obzirom na dopuštenje uporabe jezika u liturgiji, održala posebnost već etabliranoga književnoga, hrvatskog staroslavenskog jezika, koji se bio ugradio i u neliturgijski izraz), a s druge strane biti i optimalno razumljiv. Najviše je dosad filološka pozornost bila usmjerena jeziku *Knjižica od žitiê (...)*, ponajviše zbog njihove neliturgijske namjene koja je trebala odrediti ograničenu ovisnost o naslijeđenim modelima (usp. na fonološkoj/grafematskoj razini ŽAGAR 1993; u cjelini TOMAŠIĆ 2001). Zbog nedovoljne dotadašnje proučenosti jezika Kožičićevih liturgijskih knjiga nije se moglo u punoj mjeri razaznati i u kojoj mjeri postoji koncepcijska razlika prema neliturgijskim izdanjima, no

² Kožičićev misal posljednji je u nizu tiskanih glagoljskih misala. Prethodili su mu *Prvotisak misala* iz 1483. (dalje u tekstu Pt), *Senjski misal* iz 1494. (dalje u tekstu MSegn) te *Misal Pavla Modrušanina* otisnut 1528. (dalje u tekstu MPM). U riječkoj, Kožičićevoj, tiskari bila je to druga ili treća otisnuta knjiga, nakon *Oficija rimskoga* (15. XII. 1530) i vjerojatno nakon nedatiranoga *Psaltira* (*Bukvara*).

³ Dotadašnja praksa hrvatskih glagoljaša upravo je svjedočila trojnu razdiobu književnoga jezika, s obzirom na liturgijsku (hrvatskostaroslavenski), beletrističku (hrvatsko-staroslavenski) i pravnu funkciju tekstova (hrvatski »narodni« jezik). Očigledna je bila specijalizacija jednoga jezika ili jezične inačice za najviše kulturne potrebe (DAMJANOVIĆ 2008).

znatna prepoznatljivost staroslavenskoga redakcijskog sloja u *Knižicama* koje su prevedene s latinskoga (što odražava izvrsno Kožičićevo poznavanje staroslavenštine, i to u aktivnu vidu) ipak daje naslutiti kako je riječ manje-više o jedinstvenoj zamisli književnoga jezika.

Brojni su filolozi već obraćali pozornost na neke navode iz Kožičićeve posvete *Knižica* Tomi Nigeru, gdje on izrijekom spominje vlastito veliko nezadovoljstvo jezikom naših glagoljskih liturgijskih knjiga i pokušaje da to ispravi: »Diviti se ote mnozi (...) vložil da sam ruku va oganj (...) da napravljam knjige prijate juže od mnogih vek: i ufaju: da se ote van vrići prijataja zdavna: i prestarivša: a moja da primut se (...)«. Za Hrvate kaže da osim misala »i svagdannjih molitvic nijednih knjih ne imaju (...) i te ježe imut tako su nakazane lažnimi pisci: i zalimi tmači: da smo se sramovali mnozi našim jezikom«. U opoziciju postavlja knjige latinskoga i staroslavenskoga jezičnog izraza: »Ježe prociniti dobro moreš ti i vsaki ini: ki zna-jet dijačku knjigu⁴ i našu. Az že krivim predšadšeje naše: iže naučeniji od mene i bogatiji suće: mogli sut popraviti mnoga. (...) koliko mogu trudim se za popravljene naše knjige. Grustno bo mi biše trpiti da se tajanstvenije službi naše veri tužimi ili lažnimi slovesi obvršujut: i da bi v knjigah onih: ježe noćnoju i dnevnoju rukoju prevračajut od jereji mnoga ostala neisceljena. Ostavljam čudesa nika i nakazi tmačenja: jaže vsa: ili vekša čest njih popravljena sut mnoju. (...)« (NAZOR 2007: b-2). Budući da je Kožičić bio prva naša knjizi posvećena osoba koja se izravno referirala na uređivanje jezika i budući da se nekoliko puta osvrnuo na odnos staroga (lošeg) i novoga (popravljenog), najčešće se to razumjelo kao nastojanje da se jezik tiskanih knjiga približi »narodnomu« (čakavskomu) izričaju.⁵ Tanja Kuštović jasno je upozorila kako tu o »kroatizaciji« može biti riječ samo vrlo uvjetno, jer Kožičić čvrsto ostaje kod mnogih staroslavenskih oblika (u 16. st. već

⁴ Pod »dijačkom knjigom« Kožičić je zacijelo podrazumijevao latinske, dok pod »našom« one pisane glagoljicom i hrvatskim staroslavenskim jezikom.

⁵ Još je Vatroslav Jagić naslutio dvojnost Kožičićevih nastojanja pri uređivanju: »Čini se, da je kod toga imao na umu i prijevod i jezik; po njegovu mišljenju imao bi jezik biti crkveni slovenski u hrvatskom ruhu, ali to nije bila sistematski provedena crkvena slovenština hrvatskog stila, već neka smjesa jednoga i drugoga.« (JAGIĆ 1913: 41) Vjekoslav Štefanić piše samo o problemu »stranih i arhaičnih oblika (...) i riječi« (ŠTEFANIĆ 1969: 85). Anton Benvenisti uočio je povremene Kožičićeve pokušaje da unese ispravke prema latinskomu prijevodu, ponajviše u *Oficiju rimskom* i *Knižicama krsta*, ali i u *Misalu hruackom*, no još ne razabire kolikih su te intervencije razmjera (BENVIN 1984).

odavna zastarjelih), čak i u neliturgijskome tekstu, premda je neprijeporno da čini i posve suprotno: često odabire i fiksira brojne hrvatske lekseme i oblike. I ona je upravo na glagolskim oblicima pokazala kako je Kožičić dosljedno proveo svoje odluke o distribuciji, naprimjer da ostane pri staroslavenskim dočecima u 3. l. jd. i mn. (TOMAŠIĆ 2001: 277), da u G jd. m. r. rabi dočetak *-ago* i sl. Ako se Kožičić nije odricao staroslavensštine (jer te knjige i naziva »našima«), pa i nadalje njeguje staroslavizme – kadšto ih čak i naglašava, tada se moramo zapitati: Na što se njegove navedene primjedbe o prevladavanju zastarjeloga ponajprije odnose? Odgovor se nalazi upravo u strukturiranu proučavanju jezika njegovih liturgijskih knjiga koje su otišnute prije *Knjižica*, u prvom redu *Misala hruackog*, njegova najvećega i najljepšega izdavačkog projekta, stilski registar kojeg je ujedno i najviši. Kao što će priključena analiza uporabe glagolskih oblika pokazati, nesumnjivo je kako je Kožičić jezik naših starih knjiga popravljao – redigirajući ga strogo prema *Vulgati*, ne samo na mjestima gdje pretpostavlja da je iznevjereno značenje ili stilska nijansa, nego i ondje gdje misli da može pronaći još sličniju gramatičku konstrukciju ili još bliži oblik. Štoviše, katkad je i kalkirao latinske sintaktičke konstrukcije (pričem je bio spreman i na tvorbe koje nisu svojstvene hrvatskomu jeziku, naprimjer – kako ćemo ovdje i vidjeti – kod imperativa), a ima i primjera da su ga promjene zanijele pa je unosio i pogreške. Sa svime time u vidu, njegove reakcije zabilježene u posveti Tomi Nigeru postaju posve razumljive: »prestarivše« je ono naslijeđeno, staro, koje odudara od pravilnoga – latinskoga predložka (pa je prilagođavanje njemu poželjna – »novina«), ono koje treba prevladati, zamijeniti ispravljenim rješenjima. Za to prethodno »unakazivanje« krivi bi bili »lažni pisci« (dakle oni koji se nisu držali *Vulgate*).⁶

Neugoda zbog toga što se misa (»tajanstvenija služba«) u nas obavlja »lažnim« i »tuđim« riječima ne odnosi se na puki jezik, na odnos između staroslavenskoga i hrvatskoga, dakle ni na odnos staroga i novoga, nego prije svega na – nepoštivanje latinskoga predložka, za koji se očekuje da bude nedodirljiv uzor. »Starost« za Kožičića ovdje označuje »neukost«.⁷ Budući

⁶ U tom smislu treba prepoznati i simboliku ilustracije na naslovnici *Misala*, gdje je prikazan Sveti Jeronim kako, uz poznatu ikonografiju (kardinalski šešir, lava; ali ne i u špilji, i bez kamena kojim bi se udario u prsa), prevodi *Vulgatu*.

⁷ Ovakvim se svojim odnosom Kožičić očituje u prvom redu kao humanist, što uostalom i potvrđuje prvi dio njegova životopisa (podrijetlo, obrazovanje), kao i latinaška djelatnost kroz cijeli život.

Slika 1. Naslovnica *Misal hruacki*, 1531.
Figure 1. Main title page *Misal hruacki*, 1531.

da su spomenuta dosadašnja istraživanja potvrdila kako je odnos između staroslavenskoga i starohrvatskoga u njegovim knjigama donekle uređen, razmjerno dosljedan i u tom smislu donekle standardiziran, može se reći da su njegovi navedeni reci, barem implicitno, i odraz svjesna odnosa prema oblikovanju jezične koncepcije i njezine provedbe (TOMAŠIĆ 2001).⁸ Uostalom, takva je praksa standard književne produkcije u Europi 16. st.

Činjenica da je Rafaelu Levakoviću u 17. st. bila na raspolaganju Kožičićeva rukopisna ostavština – zbirka starijih vrela *Collectanea Benii* (KATIČIĆ 1998: 101, 249, 277, 384), činjenica da se Levaković u priređiva-

⁸ Za cjelovit dojam o jeziku Kožičićevih glagoljskih knjiga, liturgijskih i neliturgijskih, potrebno je obraditi jezik svih njegovih izdanja.

nju svoga rusificiranoga misala oslonio na rješenja iz Kožičićeva (HOŠKO; KOVAČIĆ 2003: 178), a i činjenica da se i Juraj Manzin – priređujući svoj »šćavetski« *Missal hervaski* u drugoj polovici 17. st. (DEKOVIĆ 1991) – koristio kao predloškom istoimenim Kožičićevim (koji se dakle iskazuje kao prvi hrvatski misal posve uređen po *Vulgati*), govore u prilog tvrdnji da je Kožičićev projekt bio važan i u širim razmjerima, a možda da o njemu valja raspravljati i kao o dijelu smišljene i kontinuirane brige Rimske kurije o liturgijskom jeziku Hrvata, a ne samo kao o zanesenu pothvatu glagoljaša humanista. To više što je posrijedi jedno od prvih djela otisnutih u toj tiskari.⁹

Poredbene metode u hrvatskoj paleoslavistici i paleokroatistici najviše su se provodile u procjeni udjela staroga i novoga, tj. omjera staroslavenskoga i narodnoga, u jeziku pojedinih liturgijskih/beletrističkih/pravnih tekstova (kodeksa), skupina tekstova (npr. brevijara, rituala) ili pojedinog razdoblja u cjelini (15. st.). S vremenom se razvila i obogatila brojnim spoznajama ovjerenana metoda koja prilično jasno razlikuje karakterističnosti s obaju polova, i koja pritom – ponajviše zahvaljujući istraživanju i upozorenjima Stjepana DAMJANOVIĆA (2008: 52-128) – uvažava oprez pri tom razlikovanju, svjesna njihova golema zajedničkoga polja, koje je zasigurno i veće nego što nam se to s današnjih pozicija može činiti. Pri analizi Kožičićeva misala pokazali su se svi elementi te metode iznimno korisnima, premda ne i dovoljnima. Upravo vođenje računa o redakturi odnosno kolacioniranju s prijevodom privelo nam je u obzor i druge mogućnosti usporedbe jezičnih rješenja. U sklopu projekta *Enciklopedija hrvatskoga glagoljaštva*, koji

⁹ Kožičić je proglašen modruškim biskupom, čime je zapravo prvi put čitavim bićem prionuo uz glagoljaštvo, tek 1509., dakle kada je imao gotovo pedeset godina. Znamo da je nakon završenih škola, zacijelo osmišljenih u latinaškom ozračju, u Rimu bio prvi put 1500. g., da je 1502. postao zadarskim kanonikom, uskoro i arhiprezbiterom na Pagu, sve do proglašenja biskupom. Pretpostavlja se da ga je na biskupsku stolicu imenovao »ratoborni« papa Julije II. Možda se ta »ratobornost« odnosi i na namjeru uređivanja liturgije među Hrvatima, na otvaranje »glagoljaškoga fascikla«, koji kontinuitet ima još od kraja IX. st. Zabilježeno je, također, da je Kožičić 1510. bio u Rimu te da je bio osoba od visokog papina povjerenja. Uostalom, kao što je dobro poznato, biskup Kožičić sudjelovao je i na petom i šestom zasjedanju lateranskoga koncila 1512. i 1513. (ANTOLJAK 1991: 13-14). Zbog staroslavenskoj koncepciji usporednoga latiničnoga, štokavskoga (jezuitskog) programa, uvedena nakon Tridentinskoga koncila, odnosa prema južnoslavenskomu korpusu, zanimljivo bi bilo usporediti Kožičićeva prijevodna i jezična rješenja s *Biblijom* Bartola Kašića.

novčano podupire Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske, a koji također vodi S. Damjanović, nas troje autora, zajedno sa suradnicama Tanjom Kuštović i Milicom Lukić, priređujemo kritičko izdanje *Misala hruackog*. Na predlošku transliteriranih i usporedbeno obrađenih prvih pedesetak folija (1r-53r, 64v-66r) analizirali smo razlike u uporabi glagolskih oblika među svim četirima hrvatskoglagoljskim tiskanim misalima 15. i 16. st. Procijenili smo da je najveća dinamika razlikovanja upravo na toj razini jezične uporabe, da se upravo tu (s obzirom na posebnosti uporabe glagolskih oblika u latinskome) mogu pronaći najznakovitije promjene. Ovakva obrada Kožičićeva jezika nameće brojna pitanja, ne samo ona koja bi se ticala pozicioniranja staroslavenske baštine u XVI. st., uoči proklamirane istočnoslavenizacije glagoljskih liturgijskih knjiga i usporednoga Kašićeva projekta biblijskoga prijevoda, nego i ona koja bi prevrednovala dosadašnje definicije hrvatske redakcije staroslavenskoga, ili opis hrvatsko-staroslavenskoga odnosno hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika (za bilo koji se »konkurentski« naziv za isti jezik odlučili).

PREZENT

Prezent je vrlo dobro zastupljen oblik u biblijskim tekstovima, pa njegova učestalost u našem korpusu omogućuje reprezentativan broj primjera za usporedbu. Razlike u Kožičićevu misalu (dalje u tekstu MKož) prema ostalim trima tiskanim misalima na svim su razinama (osim grafetičke) znatne i obuhvaćaju gotovo polovicu svih zasvjedočenih prezentskih primjera. Posve se načelno može reći da izjednačenost u znatnijoj mjeri susrećemo kod najzastupljenijih glagola (*esi, estb, budetb, vstanetb, videtb, hodetb, este, budutb, pridutb, idutb, sutb ...*), odnosno da su razlike u MKož prema ostalim trima misalima očiglednije kod onih glagola koji se rjeđe pojavljuju (*ugotovitb : ugotovaetb, potekutb : poplovutb, vshodimo : vshoditi vačnemь, pokaratb : obličitb* itd).¹⁰ Nepodudaranja se i ovdje mogu strukturirati na fonološkom (grafematičkom), morfološkom, tvorbenom, sintaktičkom i donekle na lek-

¹⁰ S desne strane dvotočja navedeni su primjeri iz ostalih triju misala, njih dvaju ili tek jednog. Za ovu priliku nije nam važan odnos stanja u tim misalima. Vrijedi ipak zabilježiti kako je posve rijetko da se stanje u MKož poklapa s Pt i MPM, a razlikuje od stanja u MSegn. Dakle najčešće se MKož razlikuje od svih triju, a sličnosti pokazuje najviše prema MSegn. Mjesto se primjera navodi samo tamo gdje se donosi veći dio teksta iz MKož.

sičkom planu (uključujući tvorbenu razinu opisa), a nisu rijetki ni primjeri u kojima se prepoznaju razlike na više razina. Grafematičke neujednačenosti najčešće su pri pisanju jata odnosno njegovih refleksa (*viditi* : *viděti*, *nisamъ* : *něsamъ*, *nisi* : *něsi*, *viditi* : *viděti*, *videt*, *osenitъ* : *osěnit*, *iscelitъ* : *iscělitъ*, *smeru* : *směru*), ali i u bilježenju nekih suglasničkih promjena (*blagovečuūt se* : *blagov(ě)stuūtъ*, *zberetъ* : *sberetъ*).¹¹ U svim navedenim primjerima MKož je bliži praksi onodobnoga govornoga jezika, iako u pogledu jednačenja suglasnika ima – doduše nešto rjeđe – i obrnutih primjera (*odkriet se* : *otkriet se*, *izkušu* : *iskušu*, *izcelitъ* : *iscělitъ*).¹² Morfološke razlike u najvećoj se mjeri odnose na 1. l. jd. i mn., a prepoznane opozicije u nastavcima (-u / -m; -m / -mo) jedan su od najčešćih kriterija koji se pojavljuje u usporedbenoj literaturi za procjenu odstupanja gramatike nekoga teksta od starije crkvenoslavenske norme, odnosno za procjenu njezina prilagođivanja okolnome »živom« jeziku. Na temelju obradbe dvadesetak folija MKož može se tek zaključiti da je, uz još uvijek dominiranje »starijih oblika«, broj primjera koji u 1. l. jd. dobivaju gramatem -m bitno veći nego u trima starijim tiskanim misalima (1. l. jd: *znaemъ* : *znaû*, *vspemъ* : *vspoû*, *zaklinamъ* : *zaklinaû*; 1. l. mn: *čekamo* : *čаемъ*, *damo* : *damъ*, *budemo* : *budemъ*, *imamo* : *imamъ*, *vzmožemo* : *možemъ*, *klanaemo se* : *klanaem se*, *znaemo* : *věmъ*, *veruemo* : *věruemъ*), ali ima – istina, vrlo rijetko – i obrnutih primjera (1. l. jd. *molû* : *molimъ* /MSegn/). U prvoj polovici 16. st. u tekstovima pisanim hrvatskim jezikom bez utjecaja staroslavenskoga (ili s neusporedivo manjim njegovim utjecajem) spomenuti »mlađi« oblici (-m; -mo) znatno su uvriježeniji, prošireni su već na sve glagolske vrste, pa su »stariji« (-u; -mъ) bliži određenju kao karakteristični staroslavenizmi.¹³ Zbog maloga broja primje-

¹¹ U MKož češće je i ispuštanje jera (štapića ili apostrofa), koji je iza suglasnika na kraju riječi ili prefiksa ionako tek grafetički refleks starijih običaja (npr. *vzdvignite* : *vъzdvignite*).

¹² Eventualne indikacije o karakterističnim fonološkim osobinama prostora vezanoga za dje-latnost Š. Kožičića Benje (zadarskoga, ličko-krbavskoga ili riječkoga) koji su mogli ostaviti traga na jezik ovog misala mogu se donijeti tek nakon temeljito obrađenoga korpusa (uzimajući u obzir i ostala Kožičićeva djela) na dotičnoj ravni.

¹³ Do kraja XV. st. nastavak -m za 1. l. jd. proširio se već na glagole svih tipova (prvo na glagole s osnovom na -a), a nastavak -mo za 1. l. mn. proširio se još ranije. Činjenica da je i u hrvatskim latiničnim tekstovima 16. st, koji zasigurno nisu obilježeni staroslavenštinom (premda se tragovi mogu prepoznati) zasvjedočena ista opreka za 1. l. jd. (-u / -m), upućuje na oprez da čuvanje »starijih« oblika proglasimo markiranom staroslavenskom osobinom (VONČINA 1967). Očigledno je da obje skupine nastavaka još supostoje, ali teško je procijeniti koliko je to utjecaj staroslavenskoga jezika, odnosno manire »miješa-

ra nismo pronašli ni jedan oblik za 2. l. jd. -š. U svim raspoloživim slučajevima javlja se tada također već karakterističan staroslavenizam -ši.¹⁴ Kod gramatema za 3. l. jd. i mn. zapažamo među fokusiranim misalima mnoge razlike, koje ponajviše proizlaze iz cjelokupne promjene gramatičkoga lika pojedinoga glagola (promjene po vidu, promjene razreda po kojem se konjugiraju: *ugotovitb* : *ugotovaetb*, *počtuūt* : *počtutb*, *umiraetb* : *umretb*, *bēžit* : *bēgaetb*, *prēdadēt* *se* : *predast se*). Vrlo se rijetko može zamijetiti ispuštanje završnoga -t, iako je njegovo dokidanje već posve uobičajeno u hrvatskom jeziku XVI. st. Dakle svi zasvjedočeni prezenti na -t jedni su od najčvršćih, najdosljednije provedenih staroslavenizama u MKož.¹⁵

Sintaktički plan razlikovanja prepoznaje se u variranju nekih prezentskih

nja«, a koliko odraz »jednojezičnoga« stanja. Kod oblika za 1. l. mn. mnogo je jasnije da je oblik s dočetnim -m (s jerom u grafetičkoj funkciji ili bez njega) već pravi staroslavenizam. Usp. DAMJANOVIĆ 2008: 115-119, HERCIGONJA 1968. O najnovijim spoznajama za sve glagolske oblike v. DAMJANOVIĆ 2009 (za hrvatsko-staroslavenske tekstove), MIHALJEVIĆ 2009 (za hrvatski crkvenoslavenski), KUZMIĆ 2009 (za stanje u pravnim tekstovima pisanim hrvatskim »narodnim« jezikom).

¹⁴ U pozadini činjenice da se upravo u ovom licu ne dopusti uvoz iz govornoga jezika (gdje je oblik -š proširen već u 14. st, a vrlo vjerojatno i ranije), pogotovu ako se potvrdi i u analizi cjelovita MKož, zasigurno mora biti – svjesna odluka. Takav čvrst otpor »uvozu« iz govornoga jezika dobar je primjer činjenice da je jezik hrvatskoglagoljske liturgijske knjige – konstrukt, iza kojega stoji – bar na nekim gramatičkim razinama – svjesna (autorska) odluka.

¹⁵ U primjeru gdje umjesto naslijeđenoga aoristnoga oblika *pride* (4v) – koji je u tom obliku potvrđen i u MSegn, MPM te Pt (kao i u *Novakovu misalu* /MNov/, *Ročkomu* /MRoč/ i *Hrvojevu* /MHrv/; neobično je da se u *Zografskome evanđelju* /Zogr/, *Marijinskom* /Mar/ i *Assemanijevu* /Ass/ na istome mjestu također nalazi prezentski oblik: *pridetb*), stoji prezentski oblik za isto – 3. l. jd. – *pridet* ogleđa se također čvrsta Kožičićeva namjera da izbjegne govorni oblik, bez -t (koji bi imao isti oblik kao i za 3. l. aorista). Do ispravka stanja u predlošcima moglo je doći sravnjivanjem prema nekomu hrvatskoglagoljskomu rukopisu gdje se sačuvao korektan staroslavenski prezentski oblik *pridetb* ili pak prema usporedbi sa stanjem u *Vulgati*, gdje na tome mjestu (Lk 1, 43) stoji konjunktiv prezenta: *et unde hoc mihi ut veniat mater Domini mei ad me*. Sličan je primjer i odnos *sretetb* (11r) u MKož i *srēte* u ostalim trima tiskanima misalima (u *Vulgati*, Sir 15, 2, također na tom mjestu stoji prezent: *et obviabit illi quasi mater honorificata et quasi mulier a virginitate suscipiet illum*). Kožičić je također ispravio pomlađeni oblik *izide* iz triju tiskanih misala – u oblik 3. l. prezenta u funkciji izricanja budućnosti – *izidet* (15r), zacijelo pod utjecajem futura I. u *Vulgati* (Mt 2, 6: *et tu Bethleem terra Iuda nequaquam minima es in principibus Iuda ex te enim exiet dux qui reget populum meum Israhel*), ili kojeg glagoljskog misala gdje je sačuvan isti oblik (npr. u *Vatikanskome misalu Illirico* 4 /MVat₄/ i u MRoč, za razliku od MNov i MHrv gdje stoji oblik bez -t), kao i u tekstovima staroslavenskoga kanona (Ass).

oblika prema drugim gramatičkim oblicima ili konstrukcijama (*vshodimo* : *vshoditi vačnemъ*, *stvorenъ estъ* : *bisi/bistъ*, *sutъ* : *biše*, *nês/t/b stvoreno* : *bê*, *poklonêt se* : *klanali se bi*, *da raspêt budetъ* : *na raspêtie*).¹⁶ Osobito su zanimljivi primjeri kada prezenti stoje na mjestu oblika koji su u »živom« hrvatskom jeziku u 16. st. već bili znatno reducirani. To se ponajprije odnosi na znatno smanjenje uporabe participa, najčešće aktivnih participa prezenta. Broj takvih primjera razmjerno je velik: *rekutъ* : *rekuće*, *plode ploditi vačnetъ* : *plodeći ploditi se*, *ki držitъ* : *drže*, *iže suditъ* : *sude*, *iže tvoritъ* : *tvore*, *êže zovet se* : *naricaemi*, *iže sêetъ* : *sêei*, *ki imatъ* : *imêe*, *iže govoritъ se* : *naricaemi*, *iže govoritъ* : *glagolei*, *ki žanetъ* : *žanei*, *idu* : *šadъ*, *iže prêdastъ* : *prêdadei* itd. Zbog očigledne prorijeđene uporabe participa stječe se dojam kako je učestalost prezenta u MKož češća nego u ostalim trima tiskanim misalima.

Iako nije riječ o uključivanju prezenta na mjesto nekoga drugog oblika, u sintaktičke zamjene koje iskazuju redukciju oblika možemo uvrstiti i jednu »unutarprezentsku« promjenu, koja se provodi na planu gramatičkoga broja: s obzirom na to da u hrvatskom jeziku dvojina u XVI. st. više nije »živa« kategorija, Kožičić neke oblike zamjenjuje množinskima (*padaûtъ* : *vpadeta se*, *sutъ* : *bêhota*, *videtъ* : *vidita*). Latinski predložak *Vulgate*, dakako s množinskim oblikom, na to je zasigurno utjecao.

Razlike u tvorbi glagola obično se svode na uvođenje prefiksacije u MKož (*podvignut se* : *dvignut se*, *stvoritъ* : *tvoritъ*, *vzmožemo* : *možemъ*, *potrêbuemo* : *trêbuemъ*), ili pak na njezino dokidanje (*prošu* : *vsprošu*) – što se nerijetko tiče i promjene glagolskoga vida; moguća je i zamjena prefiksa – što može povlačiti sa sobom, ali i ne mora, razlikovanje na semantičkom planu, unatoč zadanoj funkcionalnosti (*začneši* : *počneši*, *pridet* : *snidet*, *naplnit se* : *isplnit se*).

IMPERATIV

Kao i prezentske oblike, u biblijskome diskursu često susrećemo i imperativ, pa je i stanje koje zatječemo u odabranom korpusu reprezentativno. U svim našim hrvatskostaroslavenskim tekstovima ono je vrlo raznoliko,

¹⁶ Usporedbom s razdiobom oblika u *Vulgati* može se u mnogim navedenim primjerima u MKož uočiti namjera da oblici što više slijede latinski predložak.

pogotovu u pogledu promjena u osnovama. Odnos prema staroslavenskim osobinama i prema hrvatskom jeziku, živom i knjiškom, dobro se može pratiti ponajviše po razlikama u biranju oblika za izricanje zapovijedi (npr. variranje sa složenim izricanjima zapovijedi), gramatičkim morfemima (ponajviše u 1. l. mn), po promjenama vokala u osnovi (npr. s obzirom na to da u stsl. u opoziciji stoje prezentsko *e* i imperativno *ê*). S obzirom na oprimjerenost i složenost stanja, upravo se u raščlambi uporabe oblika za zapovijed, i jednostavnih i složenih, dobro ogleđaju prožimanja naslijeđene prakse starijih staroslavenskih prijevoda, vlastitih hrvatskih oblika (s kontinuitetom prema starijoj, u staroslavenskim tekstovima, potvrđenoj uporabi, ili posve novih) te – oblika koji se sastavljaju pod jakim utjecajem latinskoga teksta prema kojemu se predložak redigira.

Jedna od većih razlika u uporabi imperativa u MKož prepoznaje se u tendenciji prema uvođenju jednostavnoga oblika imperativa za 3. l. jd. umjesto konstrukcije *da + prezent*, koja se znatno češće upotrebljavala u ostalim trima misalima, kao i uopće u redakcijskim tekstovima (npr. *znana budi : da razumna budetъ, mimoidi : da mimoidetъ*). Iz starocrkvenoslavenskoga jezika opstali složeni oblici u MKož rjeđi su; u obrađenom korpusu zatekli smo tek dva primjera kao i u ostalim misalima (*da vsiêetъ, da hranitъ*), a jedan odražava upravo obrnuto stanje (*da pridetъ : pridi*).¹⁷ Iako oba načina izricanja zapovijedi za 3. l. jd. tada više ne bi bila vrijedila u organskom hrvatskom jeziku, jednostavni oblik i dalje je ostao dobro prepoznatljiv, još dugo čuvan u hrvatskom književnom jeziku kao svojevrsan relikv u fiksiranim izrazima.

¹⁷ Razlog ovakvoj intervenciji uređivanje je sintakse. U MSegn, vrlo slično kao i u preostalim dvama misalima (a i u MNov i MHrv), stoji: *Pr(i)di onъ ka mnê i uv(ê)stъ pr(oro)ka va iz(drai)li* (2Kr 5, 8), baš kao i u *Vulgati* funkcija i oblik predikata *venio* i *scio* isti su (*veniat ad me et sciat esse prophetam in Israhel*), a tako je i u MKož: *da pridet' k' mnê i uvêstъ da e(stъ) prorok va iz(rai)le* (41r), baš kao i u suvremenom hrvatskom prijevodu: »Neka onaj samo dođe k meni i neka se uvjeri da ima prorok u Izraelu«. Kožičić je dakle mogao slijediti starije hrvatske predloške koji imaju istu ili sličnu konstrukciju (uopće se ne obazirući na druge tiskane misale), uskladiti sam jezik s *Vulgatom* ili pak oboje usporedo. U najstarijem hrvatskom misalu MVat₄ (poč. XIV. st.) te u MRoč (poč. XV. st.) stoji ovako: *Rъci ubo emu da* (MRoč: *i) pridet' k' mnê da uvêstъ proroka suča* (MRoč: *om) vъ izdraili*. Kao uzor mogli su dakle stajati misali koji su tradirali MVat₄ ili se s njim poklapali (ali bez uvodne glavne rečenice). S obzirom na ostale razlike prema tim predlošcima, vjerojatnije je kako je Kožičić imao pred sobom latinski predložak i prema njemu redigirao tekst.

Kao što je bio slučaj i kod presenta, i u imperativu u MKož dosljedno se piše dočetak *-mo*, nasuprot u drugim misalima uvjerljivo prevladavajućem *-mь* (npr. *oblecimo se : obl(e)cimь/oblécêmь se, vzdimo : vzdêmь, živimo : živêmь*). Zanimljivi su primjeri potpune zamjene oblika. Na mjestu jednoga primjera imperativa u MKož u ostalim trima stoji prezentski oblik: *Bog že trpenbê i utêšenbê dai v(a)m ... : B(og)ь že trp(ê)niê i utešeniê sp(a)senie dastь namь ...* /MSegn/ (2r; Rim 15, 5). U svim trima ostalim tiskanim misalima, kao i u svim četirima kritički obrađenim rukopisnima (MHrv, MVat₄, MNov, MRoč), stoji prezentski oblik *dastь*. I ovdje se dobro potvrđuje da je Kožičić namjerno uvrstio imperativ *dai* za 3. l. jd. (i to u hrvatskom liku) slijedeći latinski predložak. Isto tako, umjesto oblika za 1. l. mn. *obléc(ê)m se* (kako stoji u ostalim trima misalima) Kožičić uvrštava oblik za 2. l. mn. *na oblecite se v g(ospod)a isuh(rst)a* (Rim 13, 14). Ponovni uvid u *Vulgatu* potvrđuje Kožičićev postupak: *sed induite Dominum Iesum Christum ...*

I u uporabi imperativa stječe se dojam o reduciranju dualnih oblika: u MKož tako stoji množinski glagolski oblik (*šadša vzv(ê)st(i)te ivanu*), a u MSegn, kao i slično u ostalim uspoređivanim glagoljskim misalima, dvojnjski: *šadša vzvêst(i)ta iv(a)nu*. Stanje u *Vulgati* ipak govori nešto drugo: ondje je subjekt množinski (»učenici«), što znači da Kožičić nije proveo cjelovitu gramatičku intervenciju nego – redakturu.

U tvorbi niječnoga imperativa očigledna je još jedna Kožičićeva uređivačka tendencija. Umjesto jednostavnoga oblika *ne boi se, ne boite se, ne saobrazuite se, ne mozite se boêti*,¹⁸ *ne sudite, ne ufaite* stoji složeni (konjugirani imperativni oblik glagola *hotêti* s odgovarajućim infinitivom), na mjestima gdje se izriče svojevrsan savjet: *ne hotij se boêti, ne hotiite se boêti, ne hotiite se saobraziti, ne htiite se boêti, ne hotêite suditi, ne hoteite uf(a)ti*. Posrijedi su, sasvim sigurno, izravne intervencije prema latinskome predlošku.

U analizama jednostavnoga oblika imperativa u literaturi se uvijek posebna pozornost posvećuje promjenama formanata. Potvrđuje se kako su u našim tekstovima češće zamjene starih imperativnih oblika s formantom *ê* mlađim oblicima s formantom *i* (*pridite : pridête, prêidimo : preidêmь, vzdimo : vzdêmь*), ali ima i primjera da na mjestu jata stoji *e* (*živemь : živêmь*).

¹⁸ Ni ovim složenim zapovjednim oblikom, koji je bio bliskiji uporabi u latinskome (... *nolite timere ...*), Kožičić nije bio zadovoljan. Odlučio ga je ujednačiti s ostalima.

Koliko se na razmjerno malenu korpusu pokazalo, posve su rijetki primjeri da je stanje obrnuto, odnosno da u MKož nalazimo stariji oblik s jatom, a u nekom od ostalih triju misala mlađi oblik (*prinesête* : *prinesite*).

FUTUR PRVI I DRUGI

Osim prezentom svršenoga glagola budućnost se u hrvatskoj redakciji staroslavenskoga jezika izražavala i posebnim, složenim oblicima – futurum I. (prije infinitiva stoje prezentski oblici »pomoćnih« glagola *načeti*, *včeti*, *h(o)têti* ili *imêti*) i, razmjerno rijetko prisutnim, futurum II. (trenutni prezent glagola *biti* s aktivnim participom preterita II.) (MIHALJEVIĆ 2009: 335).¹⁹ U našem su se korpusu složeni oblici futura razmjerno rijetko pojavili, pa su i zaključci o njihovoj distribuciji ograničena dosega. Na temelju usporedbe s paralelnim misalima pokazuje se kako je u MKož broj složenih oblika za budućnost veći – čak je više futura II. nego I. Na odabranu korpusu primijetili smo tako desetak primjera uvrštavanja »novih« primjera futura I. umjesto drugih oblika (često pritom podrazumijevajući i leksičku promjenu): svršenog prezenta glagola *biti* (*kralevati hoće* : *vcêsarit se*, *prêdati hoće* : *prêdastb*, *se isplniti hote* : *zbudut se*; *viditi hoćeši* : *uzriši*; *približiti se hoće* : *približi se*; *zataêti hoćeši* : *otvržeši se mene*) ili aktivnoga participa prezenta (*iže priti imaši* : *gredêi*). Važno je upozoriti da je prezent pomoćnoga glagola u 3. l. jd. i mn. uvijek bez staroga završnoga *-t*. Zanimljiv je primjer različite tvorbe futura I., zbog zamjene pomoćnoga glagola: *piti hoću* : *piti vačnu*. Na temelju ovako maloga korpusa može se zaključiti kako je Kožičić odlučio proširiti uporabu futura I., ponajviše na račun jednostavne tvorbe futura (prezentom svršenoga glagola), zacijelo također pod utjecajem stanja u *Vulgati*, te da je pritom odabrao gotovo u svim primjerima – pomoćni gla-

¹⁹ Stjepan Damjanović ističe da je u hrvatsko-staroslavenskim tekstovima, gdje je udio hrvatskih oblika znatno veći, za tvorbu futura I. karakteristično supostojanje triju pomoćnih glagola *biti*, *imati* i *hotêti*, s time da posljednji stoji samo u naglašenim oblicima, osim uz negaciju kada stoji u nenaglašenoj formi (npr. *ne ćešb moći*) (DAMJANOVIĆ 2008: 127). Sudeći po stanju u hrvatskim latiničnim pisanim spomenicima (npr. u tekstu *Žiča svetih otaca* iz 14. st., MALIĆ 1997: 555-557), futur I. bi se tvorio, uz infinitiv, pomoćnim glagolima u svršenu obliku: *biti*, *hotiti* te *jimiti*. Dragica Malić ustvrdila je također kako je u najstarijoj glagoljskoj pjesmarici (pisanoj hrvatsko-staroslavenskim jezikom), prepisanoj potkraj 14. st., starina od svih oblika najbolje sačuvana u futurum I., s time da se za tu tvorbu koristio, uz infinitiv, samo prezent pomoćnoga glagola *hotêti/hytêti*. Pronašla je samo jedan drugi pomoćni glagol – *biti*, i to u jednom primjeru (MALIĆ 1972: 175-176).

gol *hotěti* (tek jednom – *imati*), koji u 3. l., i jd. i mn., gubi završno *-t* (usp. poglavlje o prezentu).

Futur II. uvršten je umjesto kondicionala I. koji je u paralelnim misalima, kao i u starijim (kanonskim) tekstovima, upotrijebljen u funkciji izražavanja budućnosti (*hodili budemo : hodili bihomъ, iměli budemo : iměli bihomъ*), umjesto svršenog oblika prezenta (*znalъ budeši : uvěsi, budutъ znali : uvidetъ, držalъ budetъ : držitъ, hodili ne buděte : ne iděte, pilъ budetъ : pietъ*). O omiljenosti futura II. (koja nije sukladna sa stanjem u istodobnim čakavskim tekstovima, pa i ne potvrđuje hipotezu o približavanju govornomu jeziku) svjedoči i jedan primjer gdje on stoji namjesto futura I. u paralelnim misalima (*iskalъ budetъ : hočetъ iskati, 12r*).

KONDITIONAL

Ovaj učestao oblik u biblijskome tekstu u MKož još je zastupljeniji nego u paralelnim misalima, time i u staroslavenskim predlošcima. Najčešće zamjenjuje uporabu prezenta: *opitali da bi ga : da vprosetъ i (2v; ut interrogarent eum – Iv 1, 19),²⁰ bilo bi : budetъ (3v; qualis esset ista salutatio – Lk 1, 29),²¹ da bi nadstoělb : nastoitъ (6r; quasi instet dies Domini – 2Sol 2, 2),²² iskupil bi : izbavit (8r; ut nos redimeret – Tit 2, 14).²³ Takvih primjera u odabranom korpusu ima dvadesetak. Ima i primjera gdje u MKož kondicional stoji umjesto aorista: *da bi se ne vzvratili : ne vratitъ se (15r; ne redirent ad Herodem – Mt 2, 12), da svetili bista pred sinmi : da svetista mně prěd sini (44v; ut sanctificaretis me coram filiis – Br 20, 12),²⁴ tko bil bi ūnoša : kto bē**

²⁰ Kožičić je očigledno htio slijediti latinski konjunktiv (i to s veznikom *ut*), kako bi i u svojoj inačici misala imao na tome mjestu oblik različit od prezenta. Takvu potvrdu ne nalazimo ni u staroslavenskim tekstovima, ni u onima hrvatske redakcije.

²¹ U protestantskom *Novom testamentu* (1562/1563; 2007) na istome mjestu stoji također kondicional: »... kakovo bi to pozdravljenje bilo.« U MKož stoji vrlo sličan oblik: »kakovo bilo bi sie pozdravljenje«. Prezentski oblik slijedi stanje u starijim staroslavenskim predlošcima (Ass, Zogr, Mar).

²² Zanimljivo je Kožičićevo uvrštavanje slova *d*. Riječ *na(d)stoit* (potvrđena i u *Brevijaru Vida Omišljanina* i *Baromićevu brevijaru*) odgovara hrvatskomu značenju latinske riječi *instare* – ‘stajati na čemu, nastupiti’; očigledno posrijedi je prilično doslovan prijevod. Uvrštavanjem slova *d* Kožičić je tu vezu naglasio.

²³ Osim slijeđenja latinskoga konjunktiva kondicionalom Kožičić je poduzeo i leksički odabir bliži značenju latinskoga glagola *redimere* – ‘otkupiti’. Oblik *iskupiti* potvrđen je i u kanonskim staroslavenskim tekstovima.

²⁴ Za posljednji primjer važno je istaknuti kako je Kožičić sačuvao dvojину, iako je – dakako

ûnoša (46v; *quisnam esset adulescens* – Dan 13, 40), i tu je također riječ o nastojanju za što bližim poravnanjem s latinskim konjunktivom. Ističemo i primjere, do kojih je došlo na temelju iste motivacije, gdje kondicional stoji na mjestu latinskoga akuzativa s infinitivom: *mnêûca že da bi v družinê bilъ : i mnêsta i v družinê suč*²⁵ (16r; *existimantes autem illum esse in comitatu* – Lk 2, 44), odnosno na mjestu latinskoga konjunktiva: *mneêhъ da izašal bi ka mnê : azъ mnêhъ da izšad ka mnê* (41r; *putabam quod egrederetur ad me* – 2Kr 5, 11). Vrijedno je spomenuti i jedan pronađen primjer Kožičičeve tvorbe kondicionala prošloga: *Ako bi znala ti darъ božbi (...) i dalъ bi tebi bilъ vodu živu : ... i dal bi tebê vodu živu* (44v; *si scires donum Dei et quis est qui dicit tibi da mihi bibere tu forsitan petisses ab eo et dedisset tibi aquam vivam* – Iv 4, 10).²⁶ U latinskome predlošku izražena je irealna pogodbeno-rečenica; u prvoj surečenici upotrijebljen je konjunktiv imperfekta, a u drugoj konjunktiv pluskvamperfekta. Dakle struktura Kožičičeve rečenice i ovdje dobro odražava latinski predložak.²⁷

U primjeru odnosa: *ne imaši čimъ počrpalъ bi : ni počrpalnika imaši* (44v; *dicit ei mulier Domine neque in quo haurias habes et puteus altus est unde ergo habes aquam vivam* – Iv 4, 11) također se pokazuje koliko je oslanjanje na konkretnu konstrukciju iz *Vulgate* Kožičiću bilo važno, unatoč sadržajnomu i situacijskomu preklapanju. Napušteno je spominjanje sredstva zahvaćanja vode (*počrpalnik/počrpalъnik/počripalnik* – ‘vjedro, kabao’), kako je to u paralelnim misalima, MVat₄, MNov, MHrv, MRoč, a i u Ass (*počrpalъnik*), Zogr (*počrpalъnik*) i Mar (*počrpalalo*), i posegnulo se za sintaksom bližom *Vulgati*.²⁸

– u latinskome predlošku nema.

²⁵ Ovakva participska konstrukcija poklapa se i sa stanjem u MNov i MRoč (kao i s Ass), a uglavnom i s MVat₄ (gdje stoji *suča*). Particip *mneûca* također je Kožičičeva inovacija (u paralelnim misalima: *mnêsta*; MVat₄ ima *mnêvša*, Ass, Mar, Zogr slično *mnêvšša*), što potvrđuje tvrdnju da se Kožičić prema (nekim) participima još uvijek odnosi aktivno.

²⁶ U svim paralelnim misalima, kao i u MVat₄, MNov, MHrv, MRoč, stoji uobičajen oblik kondicionala (sadašnjega), kao i u Ass, Zogr, Mar: *i dal ti bi vodъ živu*.

²⁷ Zanimljivo je da isti kondicional prošli rabi i Bartol Kašić u svojem prijevodu Biblije: *Da bi ti znala dar Božji (...) i podao bi bio tebi vodu živu* (BIBLIA SACRA 1999: 542).

²⁸ Zahvaljujemo dr. Vesni Badurini-Stipčević na savjetima prilikom tumačenja primjera iz latinske sintakse.

AORIST

Uporaba aoristnih oblika pokazuje reduciranost njihova nekadašnjega inventara: s jedne strane gotovo posvemašnje napuštanje asigmatskoga aorista u MKož, a s druge strane njegovu bolju ušćuvanost, samim time i zadržavanje svih triju mogućnosti izricanja (najčešće) svršene radnje u prošlosti kao u staroslavenskoj tradiciji, u ostalim trima misalima.²⁹

Gotovo su svi opstali primjeri asigmatskoga aorista u pregledanome materijalu MKož oblici 3. 1. jd. glagola. U tim se primjerima sva četiri misala najviše podudaraju. Kadšto se njihovi oblici razlikuju na grafematičkoj razini (*ide* : *idê*, *pride* : *pridê*) ili leksičkoj (*preide* : *minu*, *uspê*; *naide* : *obrête*; *pride* : *vрати se*). S obzirom na činjenicu da tvorba aoristnih oblika za ostala lica tih glagola zabilježena u MKož pokazuje da je riječ o paradigmi sigmatskoga drugoga aorista, pogrešno bi bilo smatrati spomenute primjere 3. 1. jd. dijelom paradigme asigmatskoga aorista: 1. 1. jd. *izidoħь*, 3. 1. jd. *izide*, 2. 1. mn. *izidoste*; 1. 1. jd. *pridoħ*, 3. 1. jd. *pride*, 2. 1. dv. *pridosta*, 1. 1. mn. *pridosmo*, 2. 1. mn. *pridoste*, 3. 1. mn. *pridoše*; 1. 1. jd. *rekoħ*, 3. 1. jd. *reče*, 3. 1. mn. *rekoše*; 3. 1. jd. *otide*, 3. 1. mn. *otidoše*. Ostali misali na tim mjestima imaju različite oblike: pojavljuje se sigmatski prvi aorist (1. 1. jd. *rekoħ* : *rêħь*, 3. 1. mn. *rekoše* : *rêše*) ili asigmatski aorist (1. 1. jd. *izidoħь* : *izidьь*; 1. 1. mn. *pridosmo* : *pridomьь*; 3. 1. mn. *pridoše* : *prêidu* i *pridu*, ali 1. 1. jd. *pridoħ*! u svima četirima misalima; 3. 1. mn. *prnesoše* : *prinesu*; 1. 1. jd. *ne obretoħь* : *obrêтьь*, 3. 1. mn. *obretoše* : *obrêту/obretu*), a katkad je zastupljen i sigmatski drugi aorist (1. 1. mn. *pridosmo* : *pridoħomьь*, 2. 1. mn. *pridoste* : *pridoste*; 3. 1. mn. *preidoše* : *proidoše*). Osim primjera 3. 1. jd. na istraženim je stranicama MKož pronađen tek jedan primjer drugih lica asigmatskoga aorista, a riječ je o obliku za 3. 1. mn. *pridu*.

Važnom je razlikovnom odrednicom MKož u odnosu na ostale misale gramatički morfem u 1. 1. mn. sigmatskoga prvoga i drugoga aorista. Ova je morfološka inovacija usporediva s promjenama u 1. 1. mn. prezenta i imperativa. U Kožičićevu je misalu dosljedno provedena inovacija u odnosu

²⁹ Budući da je asigmatski aorist već u kanonskim staroslavenskim tekstovima zamjenjivan sigmatskim oblicima (v. HAMM 1958 : 165), uporaba je asigmatskoga i sigmatskoga prvoga aorista naspram mlađega, sigmatskoga drugoga u literaturi (v. NAZOR 1963: 72-73; HAMM 1963.b: 53) određena kao kriterij za ocjenu starosti jezika pojedinoga staroslavenskoga teksta.

na staroslavensku tradiciju: *priêsmo* : *priêhomь*, *stvorismo* : *stvorihomь*, *vidismo* : *vidih(o)mь/vidêhomь*, *postismo se* : *postihom se*, *napitasmo* : *napitahom/napitêhomь*, *napoismo* : *napoihom*, *odêsmo* : *oblêkohom*,³⁰ *poslužismo* : *poslužihomь*. U ostalim licima jednine i množine nema morfoloških inovacija.³¹

Potvrđeni su aoristni dvojniski oblici, koji se ne rabe posve dosljedno, ali je kategorija dvojine ipak dobro očuvana: *všadše moisei i êrun ... padosta ... i vzvapistâ ... i resta* (44v), *roditela ... naučista* (45v), *i postavljena sutь dva starca ... važgasta se v pohote ... otvratista um svoi i uklonista oči svoi ... pritekosta ... i resta* (46r), *resta starca ... potekosva k nima ... ne mogosva êti ... opitasva* (46v), *pridosta dvi ženi ... i stasta prêdь nimь* (48v). Iz navedenih je primjera vidljivo da je u MKož, no i u ostalim trima, izjednačeno 2. i 3. lice dvojine. Iako bi se zbog brojevnoga kvantifikatora *dva* u sljedećem primjeru mogla očekivati dvojina, ona izostaje: *poslavь dva ođь učениkovь svoihь ... otvečavь i(su)sь reče nima ... vzv(ê)st(i)te ivanu êže slišaste i vidistê* (2r) : *sl(i)š(as)ta i vid(ê)sta*.³² Nasuprot tomu u sljedećem se primjeru slobodne dvojine rabi dualni oblik: *egda zaručena bê mariê mati i(su)sova osipu pree neže sastasta se obretena bis imuči v čreve od duha sveta* (7v) : *snidost(a) se*. Povremeno kolebanje pri uporabi dvojine u MKož najbolje se uočava na primjeru sljedećega odlomka: *osta otrokь i(su)sь vь erus(o)l(i)mê i ne poznasta roditela nego ... pridosta danь puti ... i ne obretuče vzratista se vь er(u)s(o)-l(i)mь iščûcâ ga i stvoreno bisi po trihь dnehь obretoše ga v templi ... i ta ne razumêsta slovese eže govori k nima* (16r). Na mjestu gdje bi se također trebala ostvarivati dvojina, kao što je u ostalim misalima (*obrêtosta/obreto-sta*), realiziran je množinski oblik. Iako je dvojina većinom dobro očuvana, primjeri ipak pokazuju da je i na tome planu došlo do reduciranja.

³⁰ Iako je ovdje riječ i o leksičkoj razlici među misalima, primjer je naveden zbog znakovitosti nastavka.

³¹ U pojedinim se primjerima MKož ne podudara s ostalim trima u kategoriji broja. Usp. primjere *tme nego ne obьêše* (9v) : *tma ego ne obьêt, êže bê suha vь ezero* (5r) : *bêhu suhaê va ezera obratet se*. Takva razlika između jednine i množine u četirima misalima tekstološki je važan podatak (u *Vulgati*: *tenebrae eam non comprehenderunt* Iv 1, 5; *et quae erat arida in stagnum* Iz 35, 7).

³² Istraživanja su Borisa Kuzmića provedena na korpusu pravnih tekstova potvrdila da se dvojina najprije izgubila u oblicima slobodne dvojine. Od 16. stoljeća u takvim se primjerima zamjenjuje množinom (KUZMIĆ 2007: 55). O različitim tipovima dvojine v. KUZMIĆ 2008: 287.

Aorist je u MKož tvoren većinom od svršenih glagola, no zabilježeni su i aoristi imperfektivnih glagola, kojima se ostvaruje poseban dinamizam radnje:³³ *egda sliša ivanъ va uzahъ* (2r), *vstavši m(a)riê ide v gornuû* (4v), *i blažena êže verova* (4v), *i vsi iže slišaše diviše se* (9r), *i pisa siê* (11r), *slišav že i(su)sъ divi se* (18r), *vsî ... êše brašno i vsî ... piše pivo* (19v), *pristupiše k nemu rabi ego i govoriše emu* (41r), *naplniše se êrosti vsî ... i vodiše ga* (41r).

Na sintaktičkoj se razini može govoriti o smanjenoj uporabi participa u MKož, razloge čemu valja tražiti u redigiranju po *Vulgati*.³⁴ Usporedno promatranje pokazuje da se na mnogim mjestima na kojima je u ostalim trima misalima particip u MKož pojavljuje:

a) aorist

KOŽIČIĆEV MISAL	VULGATA	OSTALI MISALI
<i>r(e)če</i>	<i>ait</i>	<i>reki</i>
<i>izide</i>	<i>exiit</i>	<i>izšadъ/isš(a)db</i>

b) zavisna surečenica

KOŽIČIĆEV MISAL	VULGATA	OSTALI MISALI
<i>[govoru bo] da krstъ isusъ služitelъ bisi</i> (2r)	<i>[dico enim] Christum Iesum ministrum fuisse</i>	<i>[gl(agol)û bo] is(u)h(rъst)a služi(e)la bivša</i>
<i>timъ iže poslaše</i> (2v)	<i>his qui miserunt</i>	<i>posl(a)všim</i>
<i>ki predastъ te</i> (11r)	<i>qui tradit te</i>	<i>predaei/predai te</i>
<i>egda vidê</i> (11r)	<i>cum vidisset</i>	<i>vidêvъ</i>

³³ Eduard Hercigonja na primjeru je preteritalnih glagolskih oblika *Zografskoga evanđelja* pokazao različitost značenja aorista imperfektivnih glagola i imperfekta. Imperfekt je uobičajen u pripovijedanju i nosi tek informaciju o onome što se zbilo. S druge strane aorist imperfektivnih glagola unosi poseban dinamizam u pripovijedanje jer ograničava trajanje radnje i sugerira njezinu izvršenost: »aorisna forma zatvara glag. radnju u krug vremenski ograničenog, cjelovitog trajanja, vršenja koje u jednom trenutku prestaje što svakako više odgovara okolnostima, dinamici situacije, smjenjivanju radnja [...], nego imperfekt upotrebljen na tom mjestu« (HERCIGONJA 1961: 91).

³⁴ Participa je u Kožičićevu misalu manje nego u ostalim trima misalima, no to ipak nije dostatan dokaz za zaključak da je došlo do redukcije participa kao glagolskih oblika. Valja naime razlikovati redukciju participa kao posljedicu stava o zastarjelosti njihove uporabe od redukcije participa kao posljedice redigiranja po *Vulgati*. Gotovo su svi primjeri asimetrije između Kožičićeva i ostalih triju misala upravo rezultat njegova ugledanja na latinski predložak.

[č(lovê)ku] iže seê (19r)	[homini] qui seminavit	siêvšumu
[stvorilь esi] namь iže podnesosmo (19v)	nobis [fecisti] qui portavimus	namь ponēsšimь
egda [že] pridoše (19v)	cum venissent	prišadše [že]
eže ... pade (21r)	quod ... cecidit	padšee
egda vidiše (26r)	ut viderunt	vidêvše
egda pride (29r)	cumque venisset	prišadь
egda vsta (29v)	cum surrexisset	vstavь

Usporedba tih mjesta s *Vulgatom* pokazuje da je riječ o svjesnoj intervenciji u tekst prema latinskomu predlošku.

Druga zamjetna razlikovnost među četirima misalima odnosi se na nepodudaranje oblika kao u *zače* : *začety*, *pride* : *pridety*, *isplni* : *isplnity*, *raspadoše se* : *protrgnut se*. Nije posve jasno valja li to tumačiti kao sintaktičku razlikovnost, odnosno kao zamjenu prezentskih oblika aoristnima provedenu u MKož, ili kao morfološku, tj. odabir drugoga mogućega gramatičkoga morfema za 3. l. jd. radi razlikovanja od istoga lica prezenta. U *Vulgati* su na tim mjestima prezentski oblici, no budući da mnogim prezentskim oblicima iz *Vulgate* u ovome misalu odgovaraju aoristni oblici, predložak nam u ovome slučaju ne pomaže pri razrješenju dvojbi. Nisu sve zamjene iz MKož prihvatljive. Primjerice u gnomičnu tekst u zbog svezremenskoga je značenja znatno funkcionalnija uporaba prezenta, kao što je u ostalim trima misalima, a ne aorista, kao što je u primjeru *ki bo lûbitь iskrnago zakonь isplni* (18r–v). Pogrešna je i zamjena tih dvaju oblika u tekstu u kojemu se prezentskim oblicima iskazuje futur: *duhь s(ve)ti pridety va te i krepostь višnago osenitь te i sego radi eže izbь tebê rodit se s(ve)toe nar(e)čet se sinь b(o)žbi i se elisafťa bližika tvoê i ta zače sina v starosti svoei i sa misecь šešti e(stь) nei êže zovet se neplodna* (4r); *sa e(stь) od negože rekoh po mne pride m(u)žь iže prêe mene stvorenь e(stь)* (16v); *skočitь hromi êkože elenь i otprty budety ezikь nêmihь zane raspadoše se vodi v pustini i potoci v pustoši* (5r). Priklonimo li se mišljenju da je u tim primjerima razlika u odnosu na ostala tri misala morfološka te da Kožičić nije držao prihvatljivim aoristni nastavak za 3. l. jd. -t, ovi bi se primjeri neadekvatne zamjene (osim posljednjega) mogli protumačiti kao posljedice automatizma u pretvaranju neprihvatljivih aoristnih oblika u prihvatljive, pri čemu su zbog popuštanja

pozornosti u savravanju s predložkom zabunom korigirani i primjeri prezenta.

Osobito je zanimljiva razlika u tvorbi nekih pasivnih oblika među četiri-ma misalima. Naime na mnogim mjestima nema simetrije na uspoređenim stranama. U MKož vrlo se često rabi konstrukcija pasivnoga participa preterita glagola *stvoriti* i aorista glagola *biti*, koju ostali misali ne poznaju i na takvim mjestima u njima aorist glagola *biti* stoji uvijek sam: *se bo egda stvoreň bisi glasъ* (4v) : *se bo egda bistъ/bisi glasъ, se popisanye prvo stvoreno bê* (8r) : *se napis(a)nie prvo bê, i stvoreno bisi po trihъ dneňъ* (16r) : *i bistъ/bisi po trêhъ dnêhъ/dneňъ, stvoreno bist slovo* (24r) : *bistъ/bisi slovo* itd. Tu značajku valja pribrojiti ostalim osobitostima MKož koje su posljedica ugledanja na *Vulgatu*. Da se slijedi latinski predložak, gdje se na tim mjestima nalazi pasivna konstrukcija glagola *facere*, vidljivo je u sljedećim primjerima: *se bo egda stvoreň bisi glasъ ~ ecce enim ut facta est vox* Lk 1, 44; *se popisanye prvo stvoreno bê ~ haec descriptio prima facta est* Lk 2, 2; *i stvoreno bisi po trihъ dneňъ ~ et factum est post triduum* Lk 2, 46; *i stvoreno bist slovo ~ et factum est verbum* Iz 38, 4. Unatoč tomu spomenuta se pasivna konstrukcija svojstvena MKož ipak ne nalazi na mjestu svih pasivnih konstrukcija glagola *facere* iz predložka, npr. *i bistъ da egda sliša* (4v) ~ *et factum est ut audivit* Lk 1, 41; *izide povelенье odb c(êsa)ra avgusta* (8r) ~ *factum est ... exiit edictum a Caesare Augusto* Lk 2, 1; *egda bê i(su)sъ ot dviû na desti letъ* (16r) ~ *et cum factus esset annorum duodecim* Lk 2, 42.

IMPERFEKT, PERFEKT I PLUSKVAMPERFEKT

Za razliku od aorista, koji je uz prezent najzastupljeniji glagolski oblik u predloščima, imperfektni su oblici manje učestali, a osobito se rijetko pojavljuju složeni glagolski oblici za izricanje prošlosti.

Imperfektni su oblici glavninom kontrahirani u svim četirima misalima (npr. *slišahъ, mišlaše, tvoraše, vstaše, idehu : idêhu*), iako ne u posve podudarnu opsegu (npr. *rastiše : rastêaše*). Nestegnuti se primjeri iz Kožičićeva misala stoga mogu smatrati staroslavenizmima: 1. l. jd. *mneêhъ : mnêhъ*, 3. l. jd. *ne imêêše, imeêše*, 3. l. mn. *nadeêhu se*.

U pregledanim folijama četiriju misala nema razlika među imperfektnim

obicima na morfološkoj razini u jednini i množini. Iznimka je veoma zanimljiv primjer 1. l. jd. *govorahi*, koji se pojavljuje u Kožičićevu misalu, a nije zabilježen u drugima.³⁵

Zabilježeni su dvojniski imperfektni oblici: *otacъ твои i azъ ... iskahova tebe ... što e(stъ) da iskahota*³⁶ *me ne znaêhota li* (16r), *i postavlena sutъ dva starca ... siê često prihoêhota ... i viêhota û ... i gledahota û* (46r), *i resta starca prohaêhova se sami va vrte* (46v), *sice tvorahota hêeramъ iz(rai)-lskimъ* (47r), *azъ i žena siê prebivahovê v domu ednomъ ... i bihovê vkupъ* (48v). U ovim je primjerima u ostalim trima misalima također zabilježena dvojina, a 2. i 3. lice dvojine izjednačeni su kao u ovome misalu. U MKož imperfektni je dvojniski oblik, a u ostalim misalima aorist u primjeru *bêhota osipъ i mariê* (13r) : *bê*. Razlika je pritom sintaktička: odabrana su naime različita rješenja pri sročnosti dvaju subjekta s predikatom.

Ovjereni su i imperfektni oblici tvoreni od svršenih glagola: *vstaše že niki ... iže naricaše se* (10r), *ta vdova ... pokle svršiše ... vzratiše se* (13v), *sabravъ vse arhieree i knižniki ... vprašāše ihъ* (15r). Njihovu se uporabu, kao i uporabu aorista imperfektivnih glagola, može objasniti stilskim razlozima.

I na primjerima se imperfekta može pratiti usklađivanje s *Vulgatom*, koje se manifestira asimetrijom glagolskih oblika u četirima misalima. U MKož nalazi se imperfekt, a u ostalim trima particip: *iže naricaše se* (10r) : *naricaem(a)go* (~ *quae appellatur*), *iže zoviše se* (10r) : *naricaemago* (~ *qui vocabatur*), *iskahu* : *vziskaûće* (~ *requirebant*), *slišahu* : *slišeće* (~ *qui ...*

³⁵ Josip HAMM (1963.a: 113-114) zabilježio je takav nastavak za 1. l. jd. u paradigmi tzv. čakavskoga imperfekta. Kao primjer navodi paradigme glagola *htjeti* i *biti*: *hojahi*, *hojašeš*, *hojaše*, *hojahomo*, *hojahote*, *hojahu* i *bijahi*, *bijaše*, *bijaše*, *bijahomo*, *bijahote*, *bijahu* te analizira značenja koja se imperfektom mogu iskazivati. Takav je nastavak u književnome jeziku zabilježen još 1463. godine: »Drugi trag [imperfekta na -hi, op. a.] nadjoh u glagolskom rukopisu dvorske knjižnice u Beču [...] iz god. 1463. U bilježci s traga dolaze imperfekta 1. os. sing. biehi, pisahi.« (GEITLER 1881: 196). I Ivan MILČETIĆ (1895: 127) spominje taj oblik u književnome jeziku 15. i 16. stoljeća: »G. 1548. piše Dobriñac pop Mavrović *mogahi* [...], a *bihi* dolazi dva puta i u Kukuļevićevim 'Acta Croatica' (1465. i 1555.)«. Osobito je zanimljiva pojava nastavka -hi za 1. l. jd. imperfekta (*behi*) u jednome kajkavskome prenu za koje se pretpostavlja da je nastalo u drugoj polovici 17. stoljeća, možda s područja Ozlja (v. MARKOVIĆ 2008). Taj bi se izoliran primjer iz Kožičićeva misala mogao smatrati utjecajem govornoga jezika.

³⁶ Postanje ovakvih oblika Milan MIHALJEVIĆ (2008: 338) tumači kontaminacijom aorista i imperfekta, a smatra ih imperfektnim s obzirom na aspekt glagola od kojih su tvoreni.

audiebant), *piêhu* : *piûće* (~ *bibebant*), *iže imeêhu* (44r) : *imuće* (~ *qui habebant*). Katkad se imperfekt nalazi na mjestu drugih oblika, npr. prezenta: *kraveša* : *ce(sa)rstvuetb* (~ *regnaret*).

U tvorbi perfekta i pluskvamperfekta nema razlika među predlošcima na pregledanim stranicama.

Primjeri su perfekta frekventniji u MKož. Najčešće se nalazi na mjestu na kojemu je u drugim misalima aorist (*našla si* : *obrete/obréte*, *vzlúbilb esi* : *vzlúbilb*, *hranilb esi* : *sablûde*), što je u skladu s latinskim predloškom, gdje je na svim tim mjestima upravo imperfekt: *invenisti*, *dilexisti*, *servasti*. Kadšto se javlja i sasvim drukčija konstrukcija (*sam se na more razbilb* (20r) : *podvrati se kor(a)b(a)lb sa mnoû*), također zbog redigiranja po *Vulgati*: *sam se na more razbilb* ~ *naufragium feci*. No ima i primjera u kojima je imperfekt u svim misalima: *govorilb e(stb)* : *gl(agola)lb e(stb)*, *poseêlb esi* : *siêlb esi*, *sveçal se esi* : *sveçal esi*, *imela esi* : *imêla esi*. U *Vulgati* je na tim mjestima također imperfekt: *locutus est*, *seminasti*, *convenisti*, *habuisti*. Imperfekt se u MKož ipak ne nalazi na svim mjestima na kojima je taj glagolski oblik u *Vulgati*, npr. *dixisti*, ali u *Kožičiću reče*.

Slična je situacija i s frekventnošću pluskvamperfekta. U ostalim se trima misalima pojavljuje još rjeđe no imperfekt, dok se u *Kožičićevu* nalazi na mjestu aorista (*obeçalb biše* : *obeča*, *slišali i vidili bêhu* (9r) : *slišaše i vidêše*, *vidêli bêhu* : *vidêše*, *zapovedalb biše* : *zapovêdê*) ili na mjestu aktivnoga participia preterita prvoga (*prošla biše* : *zamatorevši/zam(a)torêvši*, *živila biše* : *živši prije*, *ki počrpli bêhu* (17r) : *počrpsêi*, *da rekla bêhota* (47r) : *rekšima*). U svim je misalima pluskvamperfekt u primjeru *došli bêhu* : *prišli bêhu*, *izašli bêhu*. Raspodjela glagolskih oblika ponovno nije slučajna i rezultat je ugledanja na *Vulgatu*, u kojoj je u svim tim primjerima pluskvamperfekt (*promiserat*, *audierant et viderant*, *viderant*, *praeceperat*; *processerat*, *vixerat*, *qui haurierant*; *venerant*, *egressi fuerant*) osim u jednome (*dixisse*).

PARTICIPI

U odabranom korpusu kritički obrađenih stranica MKož potvrđena su četiri participia: aktivni particip prezenta, aktivni particip preterita I., aktivni particip preterita II. i pasivni particip preterita. Nije pronađen ni jedan primjer pasivnoga participia prezenta, za koji ima nekoliko potvrda u trima

paralelnim misalima. Umjesto oblika *naricaemь* Kožičić uvrštava mlađe lekseme u drugom glagolskom obliku: imperfektu *zoviše se (vocabatur)* i prezentu *zovet se (vocatur)*, *govorit se (dicitur)*. Prema pas. ptcp. prezenta *otvrstimi* iz paralelnih misala stoji u MKož akt. ptcp. preterita I. *otvorivši (apertis)*, prema *kol(i)baemu* akt. ptcp. prezenta *tresuču se (agitatum)*, a pasivni oblik *rečena sutь (dicta sunt)* stoji umjesto *skazaema rečenaê*. Sve Kožičićeve promjene ukazuju na poštivanje latinskoga predloška.

U promatranom korpusu na sintaktičkoj razini zapažamo da se učestalo na mjestu gdje su u MKož složeni glagolski oblici, čiji je tvorbeni dio akt. ptcp. preterita II., u paralelnim misalima nalaze drugi glagolski oblici. Razloge tomu, kao i u brojnim drugim primjerima koje u ovom radu bilježimo i tumačimo, valja tražiti u redigiranju prema *Vulgati*, a osobine navedenih odnosa za složene glagolske oblike potanje su opisane u poglavlju o dotičnim glagolskim oblicima. Kategorija dvojine ovoga participia dobro je očuvana iako se dvojinjski oblici ne upotrebljavaju posve dosljedno:³⁷ *dva starca (...)* egda **mogla** bi; *razvi dviu starcu iže* **skrila** se *bêhota* (46r); *I vstaše protivu dvima starcama (...)* **rekla** *bêhota (...)* **stvorila** *bêhota* (47r); *osudista hč(e)r iz(rai)l(e)vu (...)* *zane lažno svedêtelstvo* **govorila** *sutь* (46v). U prvom i posljednjem primjeru u MKož participij ima pravilan dvojinjski oblik, a pomoćni glagol *biti* množinski. Osim u obliku *skrila se bêhota* paralelni misali ne podudaraju se s MKož na sintaktičkoj razini: *moći ima, rekšima ima, vzgl(a)s(i)ta, svêdokovali sutь*.

Pas. ptcp. preterita u MKož služi za tvorbu pasivnih glagolskih oblika, glagolskih imenica (*v nauč(e)niь, trpenьe, slišanьê, svezanьê, va voženьi*), a ima i atributnu funkciju u rečenici, primjerice *k devi zaruč(e)nei* (3v), *plenami obvita i položena* (8r), *otrokb (...)* *oslablenь žilami* (18r), *ženu našastu* (47r).

Kožičić je, kao što smo već naveli opisujući pojedine glagolske oblike, u svome misalu, u skladu s *Vulgatom*, umjesto akt. ptcp. prezenta i akt. ptcp. preterita I. uvodio zavisnosložene rečenice i druge glagolske oblike, pritom katkad i leksičku zamjenu. Ima i suprotnih primjera, doduše znatno rjeđe, kada on upravo uvodi ove participe umjesto drugih glagolskih oblika

³⁷ U rečenici *I reče g(ospod)ь k moiseu i êrunu (...)* **svetili** *bista* (44v) dvojinjski oblik akt. ptcp. preterita II. zamijenjen je množinskim; paralelni misali imaju dvojinjski oblik aorista.

koji se javljaju u Pt, MSegn i MPM. Usporedba s latinskim predloškom pokazuje da je na tim mjestima particip, primjerice *extendens* ~ *prostriv* : *prostri*, *mittens* ~ *poslavъ* : *posla*, *festinantes* ~ *pospešaûće* : *pospěšno*, *superveniens* ~ *prišadši* : *iže/ki nad(b)ide/nadaide*, *congregans* ~ *sabrav* : *sabra*, *diligentes* ~ *lûbeće* : *lûbezni*, *donantes* ~ *daruûće* : *darmi*, *accedens* ~ *pristup* : *pristupi*, *respondens* ~ *otvečavъ* : *reče*, *congregata* ~ *savkupivši* : *savkupi*, *consurgentes* ~ *vstavša* : *vstasta*, *conversus* ~ *obrativ se* : *obratíše se*, *generans* ~ *poraêe* : *rodi se*, *intuens* ~ *ogledavъ* : *ogledahъ*, *reversus* ~ *vzrvativ se* : *vzvratí se*.

U pregledanom se korpusu može uočiti očuvanost sklonidbe ovih participskih oblika, iako je u MKož zamjetna nedosljednost u upotrebi kategorije roda, a kategorija dvojine ne rabi se dosljedno u svim promatranim misalima. Akt. ptcp. prezenta u N. jd. m. r. ima nastavke *-i*, *-e* (*-ei* za složeni oblik), *-ê*, *-êi* (usp. npr. DAMJANOVIĆ 2005: 138-140, MIHALJEVIĆ 2008: 343-344, SUDEC 2008: 519-520.). Oblici na *-i* javljaju se u malom broju primjera: *reki*,³⁸ *vsemogi*, a u trima paralelnim misalima javlja se oblik *si*. Kod oblika na *-e* sva se četiri misala uglavnom podudaraju, primjerice *stvarae*,³⁹ *tvore*, *svršae*, *zvecae*, *prose*, *hode*, *gnêvae se*, *boe se*, *vzlagae*, *vide*. Razlike se odnose na grafematičku razinu, kao *propovedae* : *propovêdae*, morfološku *skladae* : *skladaûći*, sintaktičku⁴⁰ *sedê* : *sêdb*, govore : *gl(agol)a*, *vnimae* : *vzrêv*, *poraêe* : *rodi se* ili leksičku govore : *gl(agol)e*, *veliče* : *slave*, *prognêvae se* : *negodue*, *mimohode* : *mimogrede*. U svim misalima potvrđen je i složeni oblik muškoga roda na *-ei* *boei se*, a oblik *imei* ima samo Kožičić dok paralelni misali imaju oblik na *-e* *imêe*.⁴¹ Završetak *-ê* tvoren je analogijom prema akuzativnomu obliku (SUDEC 2008: 520): *obraê se*, *nishodeêb* i *prebivaûêb*, *oganъ goruêb*, a umjesto oblika *kažuûc se*, *m(o)l(e)ê* i *hoteêb* paralelni misali imaju oblike na *-e* *êvlae se*, *mole* i *hote*. U MKož češći su oblici sa završetkom *-êi* za m. r.: *êko vetar rosi dihaûći* (5v), *pristupi k nemu stotnikъ m(o)l(e)êi ga* (18r), *kako ti*

³⁸ Paralelni misali imaju isti oblik ili oblik na *-e* (*glagole* ili mlađu leksičku varijantu govore) ili, na jednom mjestu, jer radi se o obliku za ženski rod, *rekuêi*.

³⁹ U jednom primjeru paralelni misali imaju akt. ptcp. preterita I. i to u starijem obliku, *stvorъ*.

⁴⁰ Istodobno može doći i do leksičkog razlikovanja.

⁴¹ Taj oblik ima i Kožičić (24v).

iudei suçi piti prosiši od mene (44v),⁴² a svi misali poklapaju se u primjeru *êko mido zvaneçi* (*zvançi* Pt).

Oblik *buduçi* upotrebljava se u obrađenom dijelu korpusa MKož za prijevod latinske sintaktičke konstrukcije *cum* + konjunktiv imperfekta glagola *biti*:⁴³ *osip že m(u)žb nee pravdanb buduçi i ne hotečb ũ poeti* (7v; *Ioseph autem vir eius cum esset iustus et nollet eam traducere* Mt 1, 19), *stipan že buduçi plnb duha sveta* (10r; *cum autem esset plenus Spiritu Sancto* Dj 7, 55), *vistinu buduçi mi v nuglê vrta viduča bezakonie* (46v; *porro nos cum essemus in angulo pomerii videntes iniquitatem* Dan 13, 38), *ako grêšanb e(stb) ne vêtmb edno vem̃b da slepb buduçi nine viû* (51r; *si peccator est nescio unum scio quia caecus cum essem modo video* Iv 9, 25). Prema Dragici MALIĆ (1997: 566-567) takva upotreba participa prezenta glagola *biti* javlja se u starim čakavskim i dubrovačkim tekstovima vjerojatno pod utjecajem latinskoga izvornika. U paralelnim misalima, a za posljednja dva primjera stanje se poklapa i sa MVat₄, MNov, MHrv, MRoč, stoji aorist ili imperfekt glagola *biti*.

U N jd. ž. r. u promatranom korpusu nastavak je *-çi*, a oblik se upotrebljava i kao prilog: *mariê (...)* *obretena bis imuçi v čreve od duha sveta* (7v), *êže plaçuçi vzre na nebo* (46v), *umri že sin ženi sêe v noçi speçi vistinu udavi ga* (48v).

Nastavak *-e* za N jd. s. r. potvrđen je u primjeru *bêše bo srce nêe ufue na g(ospod)a* (46v), a u ostala tri misala s grafematičkom ili morfološkom razlikom *ufaûçe*, *upvaûçe*.

Od ostalih padeža u jednini čiji su oblici potvrđeni u odabranom korpusu G m. r. jednostavne promjene ima nastavak *-ago*: *vapiûçago*, *oskrblaiûçago*, *posleduûçago*,⁴⁴ G ž. r. nastavak *-ee*: *vodi skaçuçee*, *ženi svedêtelstvuuçee*, *rabine tvoee speçêe*,⁴⁵ D m. r. javlja se u jednostavnom i u složenom obliku

⁴² Stanje u paralelnim misalima pokazuje da je umjesto *dihauçi* stavljen oblik *dihaučb*, umjesto *m(o)l(e)çi* oblik *m(o)le*, a umjesto participa *suçi* prezent *esi*. U posljednjem primjeru Kožičić je participom preveo konjunktiv prezenta *sis* s veznikom *cum* (*quomodo tu Iudaeus cum sis bibere a me poscis* Iv 4, 9).

⁴³ U vremenskim rečenicama u kojima se pripovijedaju prošli događaji rabi se *cum* + konjunktiv imperfekta ili pluskvamperfekta (GORTAN; GORSKI; PAUŠ 2005: 287).

⁴⁴ Pt, MSegn, MPM imaju *poslêduûç(a)goe kamene*.

⁴⁵ Paralelni misali u prvom i posljednjem primjeru imaju: *vodi živie tekuçee*, *rabi usnuvšimi*.

obladaûću, misleću, govoreću,⁴⁶ *laçućemu*,⁴⁷ *seûćumu, êdućumu*, A m. r. ima nastavke *-a, -c̆, -ago* (oblici za neživo jednaki su N, a oblici za živo jednaki G češći su u MKož): *greduća, vzivaûća*,⁴⁸ *rekuća, sledeća*,⁴⁹ *stoeća : stoećb, sêdeća : sed(e)ćb, poslušauća : poslušaućb, hodeća : hodeć, laçuća, žeduća*,⁵⁰ *suća, gredućago, vidih̃ duh̃ nishodećb, i egda sliša narodb mimoidućb vprašaše*, A ž. r. ima nastavak *-u boeću se, vhodeću, suću, prohaeûću se : ishodeću* i I m. r. ima nastavak *-im govorećim : gl(agol)ûćim̃, toboûže tvorećim̃*.⁵¹ Iz navedenih primjera vidi se da se razlike javljaju na sintaktičkom i leksičkom planu.

Nominativ mn. m. i ž. r. ima stariji nastavak *-e*, primjerice *bdeće, slaveće, hvaleće, noseće, sliš(e)će, vapiûće, sudeće*, a razlike se javljaju na leksičkoj razini *govoreće : gl(agol)ûće*,⁵² *pregovaraûće se : stezaûće se, rekuće : gl(agol)ûće*; nastavak *-ei* u složenome obliku pojavljuje se mnogo rjeđe: *trpećei, vsi imućei sudbi* (46r). Potvrđeni su i N mn. s. r. *bivauća*, G mn. *hvalećih̃, rekućih̃, gudućih̃, prodaućih̃*,⁵³ D mn. u složenomu obliku *vzležećim̃, prodaućim̃, nenavidećim̃*⁵⁴ te jednostavni oblik za m. r. mn. *sućem̃* i s razlikom na leksičkoj razini *sledećim̃ : gredućim*. Akuzativ mn. m. i ž. r. ima nastavke *-e* i *-ee*: *goneće, tvoreće, lûbeće, prodauće, stoeće : stoeće, pognetaûće*,⁵⁵ a razlike se javljaju na grafematičkoj (*progonêće : progoneće, boleće : bolêće*) i na leksičkoj razini *truêće se : straûće*; A mn. s. r. ima jednostavne i složene oblike *bivaûća, sućaê*, I mn. m. r. ima stegnuti složeni nastavak *-imi s raduûćimi, s plaçućimi*. Potvrđeni su oblici za N i A dv. m. r. *čudeća se, videća, skrbeća, suća, viduća*, no paralelni misali umjesto nekih dvojinjskih oblika imaju množinski kao u primjeru *mešaûća*

⁴⁶ U Pt i MPM stariji leksem *gl(agol)ûću*.

⁴⁷ Nastavak *-emu*, koji u odabranom korpusu MKož ima dvije potvrde, a u MPM u jednom se primjeru javlja u obliku *laçućemu*, Sandra SUDEC (2008: 521) tumači utjecajem meke zamjeničke promjene ili drukčijim stezanjem. Oblici participia u D jd. m. r. pojavljuju se u promatranom korpusu s nastavkom *-umu*.

⁴⁸ U Pt oblik s poluglasom *vzivûća*.

⁴⁹ Paralelni misali imaju sintagmu *iduća v slêd/sledb*.

⁵⁰ Pt, MSegn i MPM imaju pridjeve *lačna* i *žaina*.

⁵¹ Paralelni misali imaju D jd. u jednostavnome obliku *tebê tvoreću*.

⁵² U MSegn javljaju se oba leksema.

⁵³ Paralelni misali imaju oblik u D mn. *prodaućim̃*.

⁵⁴ Pt, MSegn i MPM imaju jednostavni oblik *nenavidećem*.

⁵⁵ Particip se u MKož odnosi na imenicu *snope*, a u paralelnim misalima na imenicu u A mn. s. r. *bramena* (Pt), *brêmena* (MPM), *brimena* (MSegn) *pognêt(a)ûća*.

se : *mêšaûci se* ili drugi glagolski oblik *mnêûca*:⁵⁶ *mnêsta, viduça* : *vidêvša/ videvša*. U D dv. nastavak je *-ima othodeçima*.

Akt. ptcp. preterita I. u MKoZ najčešće se javlja u N jd. m. r. Od glagola s infinitivnom osnovom na suglasnik tvori se nastavkom *-ø*:⁵⁷ *všadb, prišadb, sašadb, padb, podvig se, prozeb*,⁵⁸ a od glagola s infinitivnom osnovom na samoglasnik (osim glagola s osnovom na *-i-*) nastavkom *-v*: *poslavb, otveçavb, vstavb, stavb, slišav, sveçav, sastarav se*. Kožičićevo ugledanje u *Vulgatu* dovelo je do postavljanja akt. ptcp. pret. I. na mjestima gdje paralelni misali najčešće imaju aorist ili particip uopće nemaju, primjerice *ingressus (...)* *dimissa* ~ *všadše (...)* *ostavivše* : *ostavlša, ingressus clusit* ~ *všadb zatvori* : *zatvori, respondens ait* ~ *otveçavb reče* : *reče*. Glagoli koji u infinitivu završavaju na *-iti* mogu tvoriti ovaj particip obama nastavcima. U MKoZ prevladava način tvorbe na *-v*, a nepodudaranja s paralelnim misalima uočljiva su na grafematičkom planu (*vidivb* : *v(i)dêvb*), na leksičkom planu kada Kožičić bira mlađi leksem (*otvorivb* : *otvrzb*) ili na sintaktičkom planu zbog zamjene glagolskoga oblika (*pristupiv* : *pristupiše, vzvrativ se* : *vzvrativ se, obrativ se* : *obrativ se*). U svim četirima misalima javljaju se i stariji (usp. DAMJANOVIĆ 2005: 142, MIHALJEVIĆ 2008: 344), kraći oblici participi glagola s infinitivnim nastavkom *-iti*: *priklon se*, particip *pristup* ima samo Kožičić (*accedens*) dok ostali misali imaju aorist *pristupi*, a u primjeru *položiv že kolena* : *poklonb kolêné* riječ je o leksičkoj razlici. Ženski rod u N jd. MKoZ potvrđen je u malom broju primjera: *vstavši* i *prišadši*.

U N mn. m. r. čuva se stariji nastavak *-e*, primjerice *izagnavšê, všadše, padše*, a do nepodudaranja među misalima dolazi na leksičkoj razini *vzva-pivše* : *vskliknuvše* ili sintaktičkoj *vidêvše* : *videçe, slišavše* : *poslušavše, pristupivše* : *pristupalše/pristupl(a)š(e), ostavivše* : *ostavlša*. Oblici akt. ptcp. pret. I. na *-b*, na *-ši* i na *-še* supostoje do kraja 17. stoljeća (MATASOVIĆ 2008: 298-299). U N dv. m. r. podudaraju se misali u primjeru *šadša*, a do razlike na sintaktičkoj razini u primjeru *vstavša* : *vstasta* dolazi zbog Kožičićeva ugledanja u *Vulgatu*, gdje stoji particip *consurgentes*. Za ostale

⁵⁶ Kožičić je slijedeći *Vulgatu (existimantes)* uveo particip.

⁵⁷ Poluglas na kraju riječi rezultat je ugledanja na tradiciju, a nema fonološku vrijednost.

⁵⁸ Kožičić dvaput upotrebljava ovaj oblik (21r): 1. *i prozeb usaše*, isto je i u Pt, MSegn, MPM, lat. *et natum aruit*, 2. *i prozeb stvori plodb*, na tom mjestu paralelni misali umjesto *prozeb* imaju oblik *vzraste (zraste Pt)*, Kožičić u skladu s *Vulgatom (et ortum fecit fructum)* i ovdje stavlja particip.

padeže pronađen je mali broj potvrda: G jd. m. r. *poslavšago*, D jd. m. r. *umrvšu*, *vš(a)dšu*, *večeru bivšu*, D jd. s. r. *nedostavšu vinu*, L jd. m. r. (o) *ostavšêemь* s razlikom na grafematičkoj razini u MSegn i MPM (o) *ostavšem*, D mn. *všadšimь*.

U MKož se, za razliku od paralelnih misala, kod participa javlja nerazlikovanje kategorije roda. Za m. r. upotrebljavaju se oblici za ž. r. i obratno, primjerice *i kamenovahu stipana* (...) *i sie rekši uspe* (10r), u paralelnim misalima pravilan je oblik *rekь* jer se particip odnosi na osobu muškoga spola; *naslednikь mladь* ... *g(ospod)ь vsehь sući* (13r), ostali misali imaju pravilan oblik za muški rod *si*; *i(su)sь* (...) *ostavivši e* (28v) u drugim je misalima oblik *ostavьь*; *žena nika vapiêše ka eliseu proroku : reki* (42r), Pt, MSegn i MPM imaju pravilan oblik za ž. r. *rekući*; *i stavь nadь neû zapoveda ognu : i ostavi û i abie vstavь služaše imь* (44r), u trima misalima upotrijebljen je oblik za ž. r. *vstavši*; oblik *stoe* u MKož i MSegn upotrijebljen je za ž. r. jd. u primjeru *i osta i(su)sь samь i žena po srêde stoe* (47r), dok je u Pt i MPM pravilan oblik *stavši*; *umri že sin ženi sêe v noći* (...) *i vstavь v mičanьi polunočnêemь : vaze sina* (48v), u paralelnim je misalima pravilan oblik za ž. r. *vstavši*; *egože nastoinie ogledavь*⁵⁹ (...) *egože rodila beh* (48v); *êko zapovedalь biše nemu : i savkupivši množastvo* (44v), u ostalim je misalima *savkupi*; *vzvapi že susanna* (...) *niščь sihь ne stvoriv* (46v), ostali misali imaju *stvorši*; *r(e)če danielь* (...) *i odaslavši nego povelu drugomu priti* (46v), ostala tri misala imaju na istom mjestu aktivni particip preterita II. u muškom rodu *ostavalь*.

Iako su u promatranom korpusu potvrđeni primjeri za kategoriju dvojine, u sljedećim primjerima taj je oblik zamijenjen množinskim: *stvoreno že bisi sućimь nimь* (8r), u ostala tri misala stoji dvojinjski oblik *suć(i)ma*, *vstavšê že moisei i iozue sluga ego* (29r), paralelni misali imaju oblik u jednini *vstav*, *i všadše moisei i êrunь ostavivše množastvo* (44v), paralelni misali imaju dvojinjski oblik *ostavlša*. Kolebanje u kategoriji broja potvrđuje i sljedeći primjer: *pristupiv že tagda učenicu rekoše nemu* (43r), gdje se umjesto množine javlja oblik za jedninu. U paralelnim misalima množinski je oblik *pristupivše*.

U MKož nailazimo i na sljedeće oblike za očekivani N jd. ž. r. *rahelь pl(a)čući s(i)ni svoe* (12r), *i ta vdova bê* (...) *postmi i m(o)l(i)tvami služi*

⁵⁹ U trima je misalima imperfekt *ogledahь*.

bogu nočъ i danъ (13v) ili za D mn. *êvi se m(i)l(o)stъ b(og)a spasitela naše-go vsimъ č(lovê)komъ učē*⁶⁰ *nasъ* (8r) ili za N mn. *edino meû sobou čûčečû*⁶¹ (17r).

Odnos »staroga« i »novoga« uočava se i na participima. S jedne strane prema hrvatskostaroslavenskoj tradiciji imamo očuvanu sklonidbu i starije nastavke, a s druge strane nepravilnu upotrebu oblika za muški i ženski rod, za množinu i jedninu, za pojedine padeže te upotrebu participa *budući* kakvu imaju onodobni tekstovi. Navedena Kožičićeva odstupanja vjerojatno su uvjetovana govornim jezikom u kojem sklonjivi participi više nisu bili »živa« kategorija. Na leksičkoj razini očita je Kožičićeva težnja da uvede novije hrvatske lekseme, primjerice *govoreće* : *gl(agol)ûče*, *pregovaraûče* se : *stezaûče se*, *branečê* : *začîčaûče*, *zvannuû* : *kromêšnuû*, *tresuču se* : *koliba-emu*, *otvorivъ* : *otvrzъ*, ali ostajući vjeran tradiciji, zadržava i starije lekseme *otvrženo*, *suča*, *otvečavъ*, *poveli*, *prognêvae se*, *greduča*. Najveće promjene u odnosu na paralelne misale odnose se na sintaktičku razinu. Kožičić dosljedno prema *Vulgati* provodi zamjene participa zavisnosloženim rečenicama ili drugim glagolskim oblicima te uvrštava participe na mjestima gdje ih u Pt, MSegn i MPM nema.

ZAKLJUČAK

Na posebnost je Kožičićeve književnojezične koncepcije i specifičnost njegove uporabe »starih« i »novih« oblika upozoreno već odavno, no prava je narav toga odnosa izmicala preciznijim određenjima. Ovim je istraživanjem temeljnoga i najvažnijega njegova liturgijskoga djela – *Misala hruackog* – pokazano da razloge naglašenu odmaku od dotadašnje hrvatskostaroslavenske tradicije valja zapravo tražiti u njegovu temeljitu redigiranju po *Vulgati*.

Promatranje je kategorije u kojoj se očekivala najveća dinamika razlikovanja – glagolskih oblika – pokazalo da je najveći dio razlika u odnosu na paralelne misale motiviran prije svega težnjom za usklađivanjem teksta s *Vulgatom*, a ne za jezičnim pomlađivanjem. Upravo se na to odnose njegova promišljanja o nužnosti prevladavanja/ispravljanja zastarjeloga u dotadašnjem liturgijskom jeziku. U skladu s tim najvažnije su razlike na sintak-

⁶⁰ U paralelnim misalima nalazimo sklonjiv oblik *učēčimъ*.

⁶¹ Paralelni misali imaju drugi leksem *svêdeče* (Pt), *svêduče* (MSegn), ali u N mn.

tičkome planu. Kožičić bira glagolske oblike koji su bliži *Vulgati*, bilo na morfološkoj, semantičkoj ili stilskoj razini, pa čak latinizira i samu tvorbu pojedinih oblika (npr. imperativa).

Na morfološkome planu razlikovanja valja istaknuti da se Kožičić dosljedno odlučuje za neke mlađe jezične oblike (npr. 1. l. jd. i mn. prezenta, 1. l. mn. imperativa i aorista), smanjuje broj primjera glagolskih oblika (aoristi, participi) ili pak proširuje njihovu uporabu (kondicional, futur drugi). Iako bi se upravo tamo mogao očekivati najveći otklon od dotadašnje norme, dvojniski su oblici tek donekle reducirani, no ipak glavninom još uvijek dobro zastupljeni, dok se nedostatak jednostrana sagledavanja kroz prizmu odnosa između »starog« i »novog« najbolje uočava na participima. Iako u odnosu na ostala tri misala participa ima manje, ujedno se nalaze i na mnogim mjestima na kojima ih ostali nemaju, što je većinom – iako ne i na svim mjestima – posljedica ugledanja na latinski predložak.

U sklopu se ovoga istraživanja došlo do važne spoznaje o predlošku Kožičićeva misala i razjasnilo njegovo nezadovoljstvo jezikom naših glagoljskih liturgijskih knjiga, koje se ranije katkad tumačilo kao zagovaranje »kroatizacije« jezika, no otvorene su i brojne nove teme, kao što su primjerice sintaktičke funkcije pojedinih glagoljskih oblika, Kožičićev jezik u odnosu na mlađe prijevode biblijskih tekstova, Kožičićeva originalna prijevodna/redatorska rješenja i sl. Odgovori na ta pitanja daleko premašuju okvire ovoga rada.

KRATICE IZVORA

- Ass – Assemanijevo evanđelje
- Mar – Marijinsko evanđelje
- MHrv – Misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića
- MKož – Misal hruacki
- MNov – Misal kneza Novaka
- MPM – Misal Pavla Modrušanina
- MRoč – Ročki misal
- MSegn – Senjski misal
- MVat₄ – Najstariji hrvatskoglagoljski misal
- Pt – Prvotisak Misala
- Zogr – Zografsko evanđelje

LITERATURA

- ANTOLJAK, S. 1991. Šimun Kožičić i njegovo doba. A. Nazor (ur.). *Zbornik radova o Šimunu Kožičiću Benji*. Zagreb: JAZU, 11-25.
- BENVIN, A. 1984. Zamisao liturgijskog jezika u Šimuna Kožičića. *Slovo* 34: 203-218.
- BIBLIA SACRA. 1994. *Biblia sacra iuxta Vulgatam versionem*. R. Gryson (prir.). Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- BIBLIA SACRA. 1999. *Biblia sacra: versio Illyrica selecta, seu declaratio Vulgatae editionis Latinae, Bartholomaei Cassij Curictensis e Societate Iesu professi, ac sacerdotis theologi, ex mandato Sacrae Congregationis de propag. fide, anno 1625*. H. Rothe, C. Hannick (ur.). Paderborn (etc.): Ferdinand Schöning.
- DAMJANOVIĆ, S. 1984. *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- DAMJANOVIĆ, S. 2005. *Staroslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- DAMJANOVIĆ, S. 2008. *Jezik hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Matica hrvatska.
- DAMJANOVIĆ, S. 2009. Staroslavenski i starohrvatski u hrvatskim srednjovjekovnim tekstovima. J. Bratulić i dr. *Povijest hrvatskoga jezika, knj. 1: Srednji vijek*. Zagreb: Croatica, 351-403.
- DEKOVIĆ, D. 1991. Juraj Manzin – nastavljač Kožičićeve zamisli o liturgijskom jeziku u 17. st. A. Nazor (ur.). *Zbornik radova o Šimunu Kožičiću Benji*. Zagreb: JAZU, 77-80.
- GEITLER, L. 1881. Prilozi k hrvatskoj gramatici i glasoslovju. *Rad JAZU* 58: 191-198.
- GORTAN, V.; O. GORSKI; P. PAUŠ. 2005. *Latinska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- HAMM, J. 1958. *Staroslavenska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- HAMM, J. 1963.a. Čakavski imperfekt. M. Hraste, Lj. Jonke, M. Ratković (ur.). *Ivšičev zbornik*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 113-122.
- HAMM, J. 1963.b. Hrvatski tip crkvenoslavenskog jezika. *Slovo* 13: 43-67.
- HERCIGONJA, E. 1961. O nekim značenjima osnovnih preteritalnih vremena u jeziku Zografskog kodeksa. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 4: 87-124.
- HERCIGONJA, E. 1968. *Jezik glagoljaške neliturgijske književnosti 15. stoljeća i Petrisov zbornik* (disertacija). Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- HOŠKO, E.; S. KOVAČIĆ. 2003. Crkva u vrijeme Katoličke obnove. I. Golub (ur.). *Hrvatska i Europa: kultura, znanost i umjetnost, sv. III: Barok i prosvjetiteljstvo (XVII-XVIII. st.)*. Zagreb: HAZU i Školska knjiga, 165-201.
- JAGIĆ, V. 1913. Hrvatska glagoljska književnost. B. Vodnik. *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 1. Zagreb, 9-60.

- JEMBRIH, A. (ur.) 2007. *Novi testament /Tübingen 1562-1563/* (pretisak). Zagreb: Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik«.
- KATIČIĆ, R. 1998. *Litterarum studia: književnost i naobrazba ranog hrvatskog srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- KUZMIĆ, B. 2007. Slobodna (parna) dvojina u čakavskim pravnim tekstovima od 14. do 18. stoljeća. *Čakavska rič 1*: 55-83.
- KUZMIĆ, B. 2008. O dvojini u *Senjskom korizmenjaku* (1508.). *Slovo 56-57*: 287-302.
- KUZMIĆ, B. 2009. Jezik hrvatskih srednjovjekovnih pravnih spomenika. J. Bratulić i dr. *Povijest hrvatskoga jezika, knj. 1: Srednji vijek*. Zagreb: Croatica, 405-455.
- MALIĆ, D. 1972. *Jezik najstarije hrvatske pjesmarice*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- MALIĆ, D. 1997. *Žića svetih otaca: hrvatska srednjovjekovna proza*. Zagreb: Matica hrvatska i Institut za hrvatski jezik.
- MARKOVIĆ, B. 2008. *Jezična obilježja kajkavske verzije »Noćnog viđenja sv. Bernarda«*. Izlaganje održano na Sedmom znanstvenom skupu »Kajkavski jezik, književnost i kultura kroz stoljeća«, 9. rujna 2008.
- MATASOVIĆ, R. 2008. *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- MIHALJEVIĆ, M. 2008. Glagolski oblici u hrvatskoglajoljskim fragmentima 12. i 13. st. *Slovo 56-57*: 333-349.
- MIHALJEVIĆ, M. 2009. Hrvatski crkvenoslavenski jezik. J. Bratulić i dr. *Povijest hrvatskoga jezika, knj. 1: Srednji vijek*. Zagreb: Croatica, 283-349.
- MILČETIĆ, I. 1895. Čakavština Kvarnerskih otoka. *Rad JAZU 121*: 92-131.
- NAZOR, A. 1963. Jezični kriteriji pri određivanju donje granice crkvenoslavenskog jezika u hrvatskoglajoljskim tekstovima. *Slovo 13*: 68-86.
- NAZOR, A. (ur.). 2007. *Šimun Kožičić – Knjižice od žitija rimskih arhijerejev i cesarov /Rijeka 1531./, knj. 2: Latinička transkripcija glajoljskoga teksta (s predgovorom i uvodom)*. Rijeka: Sveučilišna knjižnica Rijeka.
- RAČKI, F. 1861. Život Šimuna Kožičića Benje, biskupa modruškog i pisca. *Zagrebački katolički list 12,1*: 1-2, 2: 9-11, 3: 17-18, 4: 25-27, 5: 33-35, 6: 41-42.
- SUDEC, S. 2008. Deklinacija aktivnoga participa prezenta u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku. *Slovo 56-57*: 517-529.
- ŠTEFANIĆ, V. i sur. 1969. *Hrvatska književnost srednjega vijeka*. Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 1. Zagreb: Zora i Matica hrvatska.
- TOMAŠIĆ, T. 2001. *Jezik Šimuna Kožičića Benje prema njegovim jezikoslovnim koncepcijama u djelu »Knjižice od žitiê rimskih arhierêov i cesarov«* (magistarski rad). Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- VONČINA, J. 1967. Dubletsko prvo lice singulara prezenta u hrvatskih pjesnika

15. i 16. stoljeća. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 9: 43-61.

ŽAGAR, M. 1993. Prinos Šimuna Kožičića Benje uređenju jezika hrvatskoglagoljske neliturgijske književnosti (na fonološkom i grafemskom sustavu *Knjižica od žitija rimskih arhierjeov i cesarov*). *Croatica* 37/38/39: 467-487.

ŽAGAR, M. 2000. Plurilingvizam u djelu Šimuna Kožičića Benje (1460-1536). *Kolo* 4: 41-51. (Prijevod talijanskog izvornika: M. Žagar. 2000. Il plurilinguismo nell' opera di Šimun Kožičić Benja / Simone Kožičić Begna (1460-1536). V. Orioles (ur.). *Documenti letterari del plurilinguismo*. Rim: Il Calamo, 411-424.)

S u m m a r y

THE LANGUAGE OF ŠIMUN KOŽIČIĆ BENJA'S *MISAL HRUACKI*: VERB FORMS

Šimun Kožičić Benja, the bishop of Modruš and Senj, printed six Glagolitic books in six months in his own printing office in Rijeka and among them the *Misal hruacki* (Croatian Missal) is the most important and the most beautiful. He wrote about the editing of the language of the Glagolitic liturgical books in the dedication of his historiographic work *Knjižice odb žitiê rimskih arhierêovъ i cesarovъ* where he was referring to the relation between the old (inherited) and the new (improved) language. Since the language of his liturgical books has not been completely studied yet, this relation has not been determined precisely. Based on the parallelism in the use of verb forms on graphemic, morphological, syntactic, lexical, semantic and stylistic levels in Kožičić's Missal and three Croatian printed Glagolitic missals from the 15th and the 16th century: editio princeps of the 1483 Missal, Senj Missal, Pavao Modrušanin's Missal it has become obvious that Kožičić consistently edited the language of his Missal according to Vulgata.

Key words: Šimun Kožičić Benja, *Misal hruacki*, Croatian Glagolitic printed Missals, verb forms

Prikazani rezultati proizašli su iz znanstvenoga projekta »Enciklopedija hrvatskoga glagoljaštva«, provođenoga uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

Izvorni znanstveni članak

Primljen: 2. XII. 2009.

Autori: Blanka Ceković

Prihvaćen: 18. III. 2010.

Staroslavenski institut

Demetrova 11

HR-10000 Zagreb

Ivana Sanković,

Mateo Žagar

Filozofski fakultet

Ivana Lučića 3

HR-10000 Zagreb